

CUMHURİYETİN 10.YILINDA İZMİRLİ AYDINLARIN GÖZÜYLE LAİKLİK KAVRAMI VE GELECEĞİ

THE CONCEPT OF SECULARISM AND IT'S FUTURE THROUGH THE EYES OF IZMIR INTELLECTUALS IN THE 10th ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

Mehmet Emin ELMACI*

ELMACI, Mehmet Emin, (2018), "Cumhuriyetin 10. Yılında İzmirli Aydınların Gözüyle Laiklik Kavramı ve Geleceği", Belgi Dergisi, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yaz 2018/II, ss.

846 – 876.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş esasları arasında en önemli nokta devletin temellerinin laik esaslara oturtulmasıdır. Bu amaçla gerçekleştirilen laiklik aşamaları 1922 yılından 1937 yılına kadar aralıksız bir şekilde çıkartılan yasa ve uygulamalarla devam etmiş ve sonlanmıştır. Ancak uzun yıllardır devletin temelini din esasına oturtan Osmanlı Devletinin yıkılması sonrasında devleti laik esaslar üzerine oturtmak oldukça zor olmuştur. Özellikle dinin kullanılarak toplumu yönetme algısı amacıyla yönetimin dinselleştirilmesi ve kutsallaştırılması toplumun da saltanatı kutsallaştırmasına ve sorgulamadan biat etmesine neden olmuştur.

Bu nedenle yeni Türkiye Cumhuriyeti laiklik aşamalarını gerçekleştirdikçe eski sisteme geri dönmek isteyenlerce tehdit altında kalmıştır. Bu ortamda da laikliğin anlatılmasına önem verilmiştir. İzmir'deki Yeni Asır gazetesi de 1933 yılında halkı aydınlatmak amacıyla aydınlara laiklik ile ilgili sorularak sorarak bir anket yapmıştır. Anket ile aydınların o dönemki laiklik algısının net olduğunu gördük. Ayrıca yine o dönemde laiklik ile ilgili sorunları ve aynı zamanda da aydınların gelecekte laikliğin nasıl olacağını düşündükleri ortaya konuldu. En önemlisi de Diyanet İşleri Başkanlığının laik bir devlette olmaması gerektiğini söylemelerine karşılık bu kurumun şimdilik gerekli olduğunu söylemeleriydi.

Anahtar Kelimeler: *Laiklik, Mahmut Esat, Medeni Bilgiler, Muhittin Birgen*

Abstract

The most important one of the establishment principles of the Republic of Turkey is that the foundations of the state are built upon the secular bases. The processes of secularism which were followed for that purpose continued along with the laws and practices having been enacted constantly from 1922 to 1937 and finalized with them. However, after the collapse of the Ottoman Empire which had built the foundation of the state on religion for long years, it was quite difficult to build the state on the secular basis. Particularly, religionization and sacralisation of the management for the perception of management of society using religion caused the society to sacralise the sultanate and obeying it without questioning.

Therefore, as long as the newly-established Republic of Turkey followed the processes of secularism, it was under the threat of those desiring to return to the old system. In such an atmosphere, it was important to explain secularism. In 1933, the newspaper, Yeni Asır conducted a survey in Izmir by asking the intellectuals the questions on secularism in order to enlighten the society. The survey showed us that the intellectuals' perception of secularism was clear in that period. Also, the intellectuals' questions regarding secularism and how secularism would be in the future according to them were presented in that period. The most important point was that they expressed the need for presence of the Religious Affairs Administration for the time being although they highlighted that such an institution shouldn't exist in a secular state.

Keywords: *Secularism, Mahmut Esat, Civic Knowledge, Muhittin Birgen*

* Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, emin.elmaci@deu.edu.tr, İzmir, (orcid.org/0000-0002-7336-3561 0000-0002-7336-3561).

A. Tanım olarak Laiklik

Yunan site devletlerinde “*din mensubu olmayan meslek grubu*” yani “*halktan olan*” anlamında kullanılan “*laicos*”¹ kelimesi zamanla değişimlere uğrayarak Latince’ye “*laicus*”, Fransızca’ya da “*laïque*” şeklinde geçmiştir.² İngiltere’de de laiklik kelimesi, XVI. yüzyılda papaz olmayanların da kiliseleri yönetebilmelerini isteyen fikir akımı için kullanılmıştı.³ Zamanla değişime uğrayarak da en basit anlamıyla din ile devlet işlerinin ayrılması anlamına gelmiştir.

Laiklik Fransa’da, devrim sonrası 1870 yıllarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. 1873 yılında Larousse’ta yer almış, 1877’de de Littre sözlüğüne yapılan ekte kullanılmıştı.⁴ Her iki kaynaktaki kavram “*laik olanın özelliği*” şeklinde tanımlanmış olup özellikle Emile Littre’nin sözlüğünde laiklik, siyaseten ele alınmış ve “*din söz konusu olduğunda devletin mutlak tarafsızlığı*” anlamında irdelenmişti.

Laiklik, en geniş anlamıyla, sayesinde din ve vicdan özgürlüğünün bir arada bulunduğu, herkes için eşit adalet talebine uygun, devletin, farklı anlayışların toplumda birlikte yaşamasını sağlamak amacıyla tarafsız kalmayı garanti ettiği, bir anayasal düzenlemedir.⁵

Laikliğin hem din özgürlüğü hem de din ile devlet işlerinin ayrılması boyutuyla iki yönü bulunmaktadır. “*Din özgürlüğü*” devletin vatandaşlarına din özgürlüğü tanınması ve bunu da güvence altına almasıdır. Bu kavram, vatandaşın istediği dine baskı ve tehdit altında olmadan serbestçe inanabilmesi ile birlikte hiçbir dine inanmama özgürlüğünü de kapsar.⁶ Laiklik, aynı zamanda kişinin inandığı dinin gereklerini yerine getirebilmesini sağlayan ibadet özgürlüğünü de içine almaktadır. Diğer yönü olan “*din ve devlet işlerinin ayrışmasının*” da devletin resmi dininin olmaması, devletin bütün dinlere karşı tarafsız olması, devletin tüm din mensuplarına eşit davranması, din kurumları ile devlet kurumlarının ayrılmış olması ve devlet kurumlarının din kurallarından etkilenmemesi gibi önemli şartları bulunmaktadır.⁷ Ayrıca, devletin tarafsızlığı, siyasetin ve kamu kuruluşlarının din kuralları karşısında bağımsızlığı, din özgürlüğü ve farklı inançlara sahip bireylerin eşitliği de Laikliğin “*kurucu unsurları*” olarak nitelenmektedir.⁸

Laisizm ve Secularism kavramları Batıda sadece devletin kilise gücünden kurtulması anlamını taşıırken, Türkiye coğrafyasında daha geniş bir sosyolojik süreci kapsamaktadır. Bunda da en önemli neden İslamiyet’te devlet ile din ilişkisinin ve ikisi arasındaki bağımlılık biçiminin Hıristiyanlıkta olduğundan farklı olmasıdır.⁹ Batıda oluşan Laiklik, dini otorite ile siyasi otoritenin tarih boyunca çatışması sonucu ortaya çıkmışken, İslam dünyasında bu çatışma olmadığı için, Laiklik Batıya göre orada geç oluşur ve farklılık gösterir. İslam ülkelerinde dini otorite ile siyasi otorite halifelik ile birbirinin içine girdiğinden, yaşanmayan çatışma laikliğin de gecikmesini sağlamış ve bu süreç ancak XIX. yüzyılın başlarından itibaren o da iç dinamiklerden çok dış dinamiklerin ve gelişmelerin etkisiyle başlamıştır.¹⁰ Yani bizde Laiklik ilkesi,“ yüzyıllar boyu şeriat kurallarının egemen olduğu

1 Zeki Hafizoğulları, *Laiklik*, ATAM yayınları, AYM Atatürk Kültür Merkezi yayınları, Ankara, 1998, s.1

2 Fatih Özkul “Anayasalarımızda Laiklik İlkesi” *Ankara Barosu Dergisi*, sayı 4, 2014, s. 276.

3 Kenan Gürsoy “Laiklik”, *İslam Ansiklopedisi*, yıl: 2003, cilt: 27, sayfa: 61.

4 Gürsoy, *a.g.m.*, s. 61.

5 Aktaran Korkut Kanadoğlu, “Laiklik ve Din Özgürlüğü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.109, 2013, s. 354.

6 Özkul, *a.g.m.*, s. 277.

7 Özkul, *a.g.m.*, s. 284

8 Jean Bauberot, *Dünyada Laiklik*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

9 Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yay., İstanbul, 1984, s. 25.

10 Talip Küçükcan “Laiklik”, *İslam Ansiklopedisi*, Yıl: 2003, cilt: 27, sayfa: 63.

bir imparatorluğun mirasçısı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Batıda taşıdığından çok daha kapsamlı bir anlama ve işleve sahiptir.”¹¹

B. Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik Aşamaları

Kurtuluş Savaşı ile birlikte bir de ulusal egemenliğin elde edilmesi için atılan adımlar aynı zaman süreci içinde devam ediyordu. Bu süreçte devletin, ulusal devlet ilkesi ile temelleri atılırken, özellikle saltanatın kaldırılması sonrasında da ulusal devletin olmazsa olmazı laiklik boyutu da aşama aşama gerçekleştirilmeye başlanacağı söylenebilir. Bu süreçte Meclisin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinde başlayan devletin ve toplumun Laikleşme süreci en son 1937'de tüm ilkelerle birlikte Laiklik ilkesinin de anayasaya girişi ile 15 yılda tamamlanmıştır.¹²

TBMM'nin açılışının bir gün sonrasında Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 tarihinde Hükümet teşkilatı hakkında verdiği ve TBMM'nde kabul edilen teklifin 3 maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet yoktur”¹³ denilerek TBMM'nin üzerinde de hiçbir güç olmadığı vurgulanıyordu. Buradan anlaşılıyor ki; dinsel bir otorite olan halifeliğin ulusal bir iradenin egemenliğine alınarak, devlet düzeninin temelini merkezinde halkın olacağı düşünülmüş olunmalıydı. Her ne kadar, laiklikle ilgili inanç, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin olmadığını bilsek de 1921 Anayasasının 1. Maddesindeki “Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir, idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir”¹⁴ cümlesi de TBMM'ni yine saltanat ve belki de halifelik makamlarının üstüne çıkartmıştı¹⁵

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması ile¹⁶ Halifelik boşa çıkmış ve bu anlamda da devlet işi ile dini iş ayrılmış ve laikliği bir yönüyle yansıtmıştı. Burada Mustafa Kemal'in, Abdülmecit meclis tarafından halife seçilmiş olmasına rağmen, Refet Bey aracılığıyla Abdülmecit'ten “bu kararı kabul ettiğine dair bir senet” aldırması ve yine sadece halife ünvanını kullanarak, başka bir sıfat kullanmayacağı talimatını da vermesi anlamlıdır.¹⁷

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da TBMM tarafından Halife seçilen II. Abdülmecit'in, aslında bir siyasi olarak devlet başkanı statüsündeki Halifeliğin sınırları konusunda Mustafa Kemal ile görüşlerinin farklı olması, TBMM'nde Mustafa Kemal aleyhine bir algı yaratmıştı. Saltanat kaldırılmış ve ulusal egemenliğin aşama aşama tamamlanmasına çalışılırken, Halife ise, hala bir saltanat simgesi olan Cuma selamlığına giderek, yazılarının altına padişahlığını da ortaya koyacak şekilde “Abdülmeccid bin Abdülaziz Han” ve daha önemlisi “Zıllulah” unvanlarını kullanarak¹⁸ ulusal egemenliği kolay kolay kabul etmeyeceğini göstermekteydi. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bazı mevaddının tanzihane tadiline dair kanun”¹⁹da devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu vurgulanırken, 2.maddesinde ise 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin

11 Muammer Aksoy, *Laikliğe Çağrı*, Gündoğan yayınları, Ankara, 1989, s. 5

12 Bknz. Reşat Kaynar, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, ATAM Yayınları, Ankara, 1998.

13 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre.1, Cilt. 1, İçtima senesi.1, 2.İçtima, 24.4.1336 (1920), s. 30

14 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*. Türkiye İş Bankası Yayınları, s.91.

15 Ahmet Mumcu, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: I, 1985, Sayı: 2, s. 515.

16 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre.1, Cilt.24, İçtima senesi.3, 130.İçtima, 01.11.1338 (1922), s. 308. Halifenin meclisteki vekiller tarafından seçilmesi, 4 Halifenin seçimle iş başına gelmesine benziyordu. Mumcu, s. 517..

17 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 20, Nutuk, Ankara, 2007, s. 218.

18 Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları” *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı.29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 20.

19 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 103.

11.maddesinde²⁰ de olduğu gibi “Türkiye Devleti’nin dini, Din-i İslamdır.”²¹ Cümlesi 1921 Anayasası’nda olmamasına rağmen, konulmuştu. 26. Maddede de 1921 Anayasası’nın 7.maddesindeki devletin dini yetkileri anlamına gelen “Ahkam-ı Şeriyenin tenfizi”²² cümlesi de durmaktaydı. “Tavzih” kelimesi “aydınlatma, açık anlatma”²³ anlamındaydı. Anlaşılan 1921’de olmayan maddelerin Cumhuriyet’in ilanı sırasında konulması aydınlatıcı bir açıklama olarak görülmüş olmalı idi. Ahmet Mumcu bu durumu “1921 Anayasasında ‘unutulmuş’ önemli bir hükmün yerine konulması”²⁴ olarak değerlendirmiştir.

Nihayet Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin TBMM’nde 3 Mart 1924 tarihinde içinde devletin laikleşmesi açısından çok önemli olan 3 yasa çıkartılacaktır. Bu yasalardan ilki, Siirt vekili Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının verdiği ve devlet içindeki vakıflar aracılığıyla önemli gelirler elde ederek, uhrevi bir toplum yaratan ve din devlet işlerinin birbirine girdiği Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırdığı “Şeriyeye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına dair Kanun”²⁵ idi. Bu yasa ile Şeriyeye işleri yerine din işlerini organize eden Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken, evkafa bakacak bir devlet kurumu olan Vakıflar Genel Müdürlüğü de oluşturulmuştu.

İkincisi ise Saruhan vekili Vasıf Bey ve arkadaşlarının verdiği akıl ve bilime dayalı milli bir eğitim yapısının kurularak gençleri ülke çıkarında ortak, birleştirici, ayrıştırmayan bir yapıya oturtmak amacıyla çıkartılan “Tevhid-i Tedrisat Yasası” idi.²⁶ Burada belirtmemiz gerekli konumuz açısından en önemli nokta Mustafa Kemal’in Tevhid-i Tedrisat yasasından hemen önce, 1924 Şubat ayında İzmir’de iken Darülfünun hocalarından İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) Fuat (Köprülü) ve Aynizade Tahsin Beylerin de olduğu bir grup ile yediği yemekte konuşulanlardır.²⁷ Mustafa Kemal, yemekte İsmail Hakkı Bey’e “eğitimin dini mi milli mi” olacağını sorması üzerine İsmail Hakkı Bey, “eğitim kurumlarının laikleştirilebileceğini” söylemiş bunun üzerine de Mustafa Kemal’in bu kez “Böyle bir laisizasyon hareketini halk nasıl karşılar” diye sorduğunu da bilmekteyiz.

Üçüncüsü de uzun süredir sıkıntılar yaratan ve Urfa vekili Şeyh Safvet Efendi ve 53 arkadaşının verdiği “Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye haricine çıkarılmasına dair kanun”²⁸ ile de artık kimse tarafından dikkate alınmayan, dış devletlerin müdahalesine neden olan Halifelik kaldırılmış ve hanedan da yurtdışına gönderilmişti.

Devleti laikleştiren bu 3 önemli yasadaki neredeyse bir ay sonra 8 Nisan’da da daha önemli bir kanun olan “Mehakimi Ser’iyye’nin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatı’na Ait Ahkâmı Muaddil Kanunu”²⁹ ile dini kurallara göre karar veren şeriat mahkemeleri kaldırılmıştı. Artık bu yasalarla devletin laik bir zemine oturtulmasının sağlanmasının amaçlandığı ortadaydı.

Aslında yapılmak istenen tüm dünyada da çok daha önce gerçekleştirilmeye başlanan “tebaadan vatandaşlığa” ve “cemaat-tarikat-mezhep” kimliğinden “ulus devlet” kimliğine geçişi sağlamaktı. Bu amaçla gerçekleştirilen 3 Mart 1924 tarihindeki, devleti laikleştirme

20 “Devlet-i Osmaniye’nin dini, dini İslamdır.” Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 32

21 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 103. 2.Maddenin tamamı “Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır. Resmî lisanı Türkçedir” şeklindeydi. Devletin dinini belirten böyle bir madde, daha önceki 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de yoktu.

22 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 115.

23 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, s.1246.

24 Mumcu, a.g.m., s. 518.

25 Reşat Kaynar, a.g.e., s.s.3.

26 Reşat Kaynar, a.g.e., s.18.

27 Atatürk’ün *Bütün Eserleri*, Cilt 16, Ankara, 2005, s. 232.

28 Reşat Kaynar, a.g.e., s.34.

29 Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2005, s. 429.

ve ulus devlete gidişi sağlamaya yönelik yasalar, cemaat-tarikat kimliğine hem ekonomik hem de eğitim alanında büyük darbe vuracak yasalar olarak görülmüştü. Halifelğin kaldırılmasından bir buçuk ay sonra, Türk ulusunun en uzun süre yürürlükte kalmış olan 1924 Anayasası kabul edildi.³⁰ 1924 anayasası laiklik çerçevesinde ele alındığında bazı maddelerinde laikliğe uygun ya da uygun olmayan bazı hükümler taşımaktadır.³¹

1924 Anayasasında artık Cumhuriyet 1.maddede “Türkiye devleti bir Cumhuriyettir”³² olarak vurgulanıyordu ancak hala 2. Maddede, “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdır”³³ ibaresi de durmaktaydı. Aynı zamanda da “ahkâm-ı şer’iyyenin tenfizi” ile ilgili eski 7. Maddeye benzer “şeri hükümlerle” ilgili bir hüküm de 26. Maddede yer almaktaydı. Ayrıca, 16 maddede “Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bila kaydüşart hakimiyetine mugayyir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma Vallahi”³⁴ cümlesiyle milletvekilleri, 38.maddede de “Reisi vumhur sıfatı ile cumhuriyetin kanunlarına ve hakimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdaffa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrınefs etmekten ayrılmayacağıma Vallahi”³⁵ cümlesiyle de Cumhurbaşkanı görevine başlamak için dinsel yemin etmeye de devam ediyorlardı.

Ancak buna karşılık 70. Maddede “şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelam, neşir, seyahat, akit, sayuamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukuklarıdır”³⁶ cümlesiyle vicdan, 75. Maddedeki “hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adb-ı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayyir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir.”³⁷ denilerek de din ve ibadet özgürlüklerini güvence altına alınmış ve laik devlet yapısına yaklaşmıştı. Ancak yine de bu Anayasa’nın hala daha tam anlamı ile lâik bir metin olmadığı düşünölmelidir.

Özellikle 3 Mart 1924 tarihli devleti laikleştiren yasaların çıkması sonrası, çıkarlarının gideceğini anlayan kesimler, devletin içinde siyaseten güçlü olanlar ve iktidar anlamında kişisel hırs içerisinde olanlar yeni devlete karşı faaliyetlerini hızlandırmaya başlamışlardı. Tam da önemli devrimlerin yapıldığı bu yıllarda yenileşmeye, çağdaşlaşmaya ve devrimlere karşı olan bu kesimler birleşerek yeni devleti ortadan kaldırma planlarını yürürlüğe sokuyorlardı. Yeni bir muhalif partinin kuruluşu, devlete karşı silah çeken, Hakkârî’de Nasturilerin isyanı ve yine dış destekli Şeyh Sait isyanı sürecinde bu kesimlerin toplum içindeki destekçileri, hep tekke ve zaviyeler ile türbe ve dergâhlardaki tarikatçiler idi. Ve uluslaşmanın önündeki önemli engellerden olan bu gruplar, devletin vakıflar ve din eğitiminin laikleştirmesine karşı ilk direnişlerini bu yolla gerçekleştirmişlerdi.

Çıkan isyanlarda, yine maalesef tekke ve zaviyelerin de etkisinin olduğunun ortaya çıkması sonrasında artık bu durumun böyle gidemeyeceği anlaşılmıştı. Bu nedenlerden dolayı Doğu İstiklal Mahkemesi de kendi yargı bölgesi içindeki bütün tekkeleri ve zaviyeleri

30 Mumcu, *a.g.m.* s. 517..

31 Temuçin F. Ertan, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik” *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 2007, Cilt: 10, Sayı: 39, s.211.

32 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 111.

33 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s.111.

34 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 113.

35 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 118

36 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 125.

37 Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s.125

“menba-ı şer ve fesat” diye niteleyerek kapatmıştı.³⁸ 28 Haziran’da da suçlu görülenler idam edilmişti. ³⁹Sonuçta iş bir yasa ile düzenleme yapılmasına kadar gidecekti. Mustafa Kemal, bu nedenle 30 Ağustos’ta şapka’yı tanıtmak için gittiği Kastamonu’da Türk Ocağında yaptığı konuşmada tekke ve zaviyeler ile ilgili konuşmuş ve “Efendiler ve ey Millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti, şeyhler, dervişler, müritler ve mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. [Medeniyet tarikatıdır.]”⁴⁰ demişti.,

Ardından 31 Ağustos’ta da Çankırı’daki konuşmasında da “Tekkeler mutlaka kapatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her şubede doğru yolu gösterecek kudrete sahiptir. Hiçbirimiz tekkelerin uyarılarına muhtaç değiliz. Biz medeniyetten ilim ve fenden kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımıyoruz. Tekkelerin gayesi halkı deli (mezcup) ve aptal yapmaktır. Halbuki halk deli (mezcup) ve aptal olmamaya karar vermiştir. Bunlar basit bir iş gibi görünür, fakat önemi vardır.”⁴¹ Diyerek de durumu net olarak ortaya koymuştu. Yine 26 Aralık 1925 tarihli iki yasayla miladi takvim ve alfranga saatin kabul edilmesi de İslami geleneklerden bir kopuş idi.⁴² Ayrıca insanlar arasında ayrışma yaratan ve imtiyaz sağlayan giysilerden dolayı da çıkartılan Kılık Kıyafet yasası da laiklik açısından önemliydi.

Ama en önemlisi de 1926 yılında çıkartılan Medeni Yasa idi ve laiklik anlamında büyük bir kazançtı. Laiklik, devletin her kesiminde akıl ve bilimin hakim olması anlamında kullanıldığında bunun en önemli yönü hukukun laikleşmesi olmuştur. Hukuk sisteminin dine dayalı olması hem yabancıların iç işlerimize karışmasına hem de dinin toplum hayatından kopamamasına⁴³ ve ümmet kimliğinin artarak sorgudan uzak, biat kültüründe, dünyevi hayat yerine uhrevi hayat önem verir hale getiriyordu. Kadınların yasa önünde erkekle eşit olması, vasiyet ve boşanma haklarını elde etmeleri ve tek eşliliğin ile resmi nikahın yasallaşması evrenselleşme anlamında önemliydi. Medeni yasa ile özellikle reşit kişinin dinin seçmesinin özgür bırakılması, laikliğin en sağlam temeli olarak ⁴⁴ vicdan ve din özgürlüğü de sağlanmıştı. Cumhuriyetin ilanı sonrası devletin idari ve eğitim anlamında laikleşmeye başladığı bu dönemde hukuk alanında da Türk Medeni Kanununun kabul edilip en yeni en evrensel kanunun alınmasıyla da bir laikleşme aşaması daha gerçekleştirilmişti.

Devletin laikleşmesini sağlayan sondan bir önceki gelişme 1928 tarihlidir. Mustafa Kemal’in 1927 yılındaki Nutuk’unda “Millet, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzdan bu fazlalıkları ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!”⁴⁵ dediği 1924 Anayasasındaki devletin dinini İslam dini olarak belirleyen 2.madde, nihayet 10 Nisan 1928 tarihinde “Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikinci, on altıncı, yirmi altıncı ve otuz sekizinci maddelerinin tadiline dair 2/51 numaralı teklif-i kanun”⁴⁶ ile kaldırılmış ve “Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir, makarrı Ankara şehridir”⁴⁷ şekline gelmişti. Böylece devletin bir din devleti değil bir laik devlet olduğu vurgulanmış oluyordu. Aynı kanunla laik devlet gereği vekillerin “Vallahi” şeklindeki dinsel yöntem yerine 16.maddede “Vatan ve Millet’in saadet ve selâmetine ve millet’in bilâ-

38 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 356

39 Aybars, a.g.e., s. 354

40 Atatürk’ün Bütün Eserleri,, Cilt. 17, 2005, s. 294.

41 Atatürk’ün Bütün Eserleri,, Cilt. 17, 2005, s. 299.

42 Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2005, 180

43 Mumcu, a.g.m, s. 522.

44 Mumcu, a.g.m, s. 523.

45 Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt. 20, Nutuk, 2007, s. 236. Temuçin. F. Ertan ve Hikmet Özdemir bu durumu Saltanat’ın kaldırılması ve Cumhuriyet’in ilanı sonrası olabilecek tepkileri önlemek amacıyla bağlamaktadırlar. Ertan, a.g.m., s. 410. Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Yay, 2007, İstanbul, s. 21.

46 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtima 59.İnikad, 9 Nisan 1928, s. 115

47 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.113

kaydú şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip; etmiyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm"⁴⁸ şekline dönüştürülmüştür. 10 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliği ile lâikliğin artık su götürmez biçimde rejime yansdığı gözlenmektedir.⁴⁹

En son aşama ise 5 Şubat 1937'de Laiklik'in tüm ilkelerle birlikte Anayasa'nın 2. maddesinde "*Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir*"⁵⁰ şeklinde Anayasa'ya girmiş ve Saltanat'ın kaldırdığı 1922 den beri girişilen devletin laikleşmesi aşamaları tamamlanmıştır.

CHP kongrelerinde Laiklik

Devleti laikleştiren yasaların çıkmasında etkili olan CHF kongrelerindeki laiklik ile ilgili metinler de konumuz açısından önemlidir. 15 Teşrinvevvel 1927 yılında toplanan Büyük kongresinde kabul edilen CHF 1927 nizamnamesinde, 3.maddede "*fırka itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilatatından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, iktisadi bilcümle kavanin-i teşkilat ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevi ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkale tevfikân tahakkuk ettirmeyi, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler*"⁵¹ denilerek en önemli esas olarak din ile devlet işlerini birbirinden ayırmak olarak gördüğünü kabul etmiştir.

10 Mayıs 1931'de toplanan CHF 3. Büyük Kongresi programında da ikinci kısımda, CHF'nın ana vasıfları olarak 1.maddede "*Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı*"⁵² olarak gösterilmiş ve laik kavramı da "*Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesinin prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür*"⁵³ denilmektedir.

9 Mayıs 1935'de toplanan 4.Büyük Kongrede de parti programında 1.Kısım'ın esaslar bölümünde devletin esas kuramı maddesinde sıralama değişse de "*Türkiye ulusçu, halkçı, devletçi, layık ve devrimci bir cumuriyettir*"⁵⁴ denilirken, aynı programın partinin ana vasıfları kısmında D bendinde, laiklik (layıklık) "*Parti, bütün kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve toplanışında, en son ilim ve teknik esasları ile, asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, parti, dini dünya ve devlet işleri ile siyasadan ayrı tutmayı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar*"⁵⁵ olarak açıklanmıştır. Programın Ulusal eğitim bölümünde de düsturlardan biri de "*Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurттаş yetiştirmek*"⁵⁶ olarak gösterilmiştir.

48 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtima 59.İnikad, 9 Nisan 1928, s. 115

49 Mumcu, a.g.m., s.523

50 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.111.

51 CHF 1927 Nizamnamesi, 1927, Ankara, TBMM Matbaası, s. 3

52 CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.30

53 Aynı yer.

54 CHP 1935.Parti Programı, Ulus Matbaası, s.4

55 CHP 1935.Parti Programı, Ulus Matbaası, s. 11. Ö dönemin şartlarına göre programın daha Türkçe olduğu görülmektedir.

56 CHP 1935.Parti Programı, Ulus Matbaası, s. 33

1938 CHP'nin 15 yıl kitabında laiklik ise şu şekilde verilmişti. *"Türkiye Cumhuriyeti, dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil hayatın kendinden ve onun müspet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesiri yoktur. İşte bu prensibe Laiklik derler. CHP programı bu prensibi şöyle ifade eder. Parti bütün kanunların, nizamların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde en son ilim ve teknik esasları ile asrın ihtiyaçlarına uydurmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din bir vicdan işi olduğundan parti dini dünya ve devlet işleriyle politikadan ayrı tutmayı milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar. Filhakika cumhuriyetin şeri mahkemeleri kaldırarak ve medeni kanunu koyarak adli birliği, medreseleri ilga ederek tedarikat birliğinin yapması; cemiyetin yetiştirici ve yaşatıcı şartları arasından dinin tesirini kaldırması demektir. Böylece amme haklarının en mühimlerinden biri olan vicdan hürriyeti Laiklik sayesinde en geniş ve ideal bir şekilde temin edilmiştir... Milli ve içtimai hayatta ferdin, dinsiz, şu veya bu itikat sistemine mensup oluşu; milli ve içtimai vazifesi bakımından ne bir kusur ne de bir fazilet sayılamaz. Türkiye'de dinin dünya işlerinden ayrı tutulduğu, laikliğin İBKA olduğu andan itibaren hiç kimse hiçbir ibadete icbar edilemez ve hiç kimse vicdanının ilhamı ile kabul ettiği ibadetten men olunamaz."*⁵⁷

1930'ların başında Siyasi durum ve Laiklik

Bu dönemde ikinci çok partili hayat girişimi gerçekleştirilmişti. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı 11 madde idi ve çoğunlukla Fethi Bey'in yanı sıra Fırka'nın genel sekreteri Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip ve Tahsin Bey (Uzer) tarafından kaleme alınmıştı. Programın ilk maddesi de *"Fırka'nın Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik esaslarına bağlı kalacağını"*⁵⁸ duyuruyordu. Fethi Bey de anılarında Mustafa Kemal'in Vakit gazetesi için Asım Bey'e yazdırdığı makalede *"Fethi beyefendinin fırkası, cumhuriyetçilikte ve laiklikte tıpkı Halk Fırkası'nın esaslarını esas kabul etmiştir"*⁵⁹ şeklinde yazdırdığını belirtmişti. Fethi Bey basına verdiği her demecinde de partisinin en esaslı prensibi olarak sürekli cumhuriyetçilik ve laikliği belirtiyordu.⁶⁰

Mustafa Kemal de Fethi Bey'e 11 Ağustos 1930 tarihinde yazdığı mektupta onunla aynı fikirde olduğunu belirtirken, *"Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur"*⁶¹ cümlesini kurarak baştan tarafını belirlemişti. Türkiye cumhuriyetinin ikinci çok partili hayatında gazetelerde de Mustafa Kemal ile Fethi Bey'in karşılıklı konuşmalarında laikliğe yaptıkları vurgular yayınlanmaktaydı.⁶²

Bu süreçte Menemen olayının ne kadar üzüntü ve kaygı yarattığı ortadadır. Aynı zamanda laikliğin de önemi ve korunmasının gerektiği çok iyi anlaşılmıştı. Mustafa Kemal konuşma ve demeçlerinde sürekli laiklikten söz eder durumdaydı. Mustafa Kemal, 20 Nisan 1931 tarihinde ikinci seçmenlere yaptığı bildiride seçmenlere seçecekleri adaylarda dikkat etmeleri gerekli en önemli nokta olarak; *"yalnız laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmak"*⁶³ vasıflarını göstermiş ve *"açık bıraktığım yerler için hiçbir şahsiyet lehinde veya aleyhinde bir telkinim yoktur olmayacaktır. Açık yerlere aday koyacaklar*

57 CHP 15.Yıl Kitabı, TY, s. 12-13.

58 Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Hayat*, İş Bankası yayınları, İstanbul, 2017 s.72.

59 Okyar- Seyitdanlioğlu, *a.g.e.*, s.115.

60 Okyar- Seyitdanlioğlu, *a.g.e.*, s.132.

61 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt. 23, s. 339.

62 Mahmut Hakkı Akın, *"Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet; Serbest Cumhuriyet Fırkası" Akademi İncelemeler Dergisi*, Cilt.7, Sayı 2, 2012, s. 55.

63 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt. 25, s.117

hakkında vicdani kanaatinize göre oy vermek bilhassa rica ettiğim husustur” demiştir. Aynı tarihte halka yayınladığı bildiri de; halka hatırlatmayı uygun gördüğü konular arasında *“CHP’nin değişmez vasıfları arasında cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi laik ve inkılapçı vasıflarının onun değişmez vasıfları olduğu”*⁶⁴ idi. Aynı yıl 10 Mayıs tarihinde de CHP 3.Büyük kongresinde yaptığı açış konuşmasında *“Firkamız cumhuriyetçi ve halkçı vasıflarında milletimizin esas eğilimine ve kabiliyetine dayandığı ve bu memleketin muasır bir devlet kudret ve bayındırlığına mazhariyeti için cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, laik ve inkılapçı bir idarenin yerleşmesinin esas şart bulunduğu kanaatindedir”*⁶⁵ demişti.

Mustafa Kemal bu konuşmasında Menemen İsyanına da değinmiş ve bu isyanı *“İrticanın ortaçağdaki kadar vahşi ve intikamcı olduğunu gösterdiği gibi, ahvalden ne kadar cüret almış olduğunu da göstermek itibarıyla uyandırıcı”*⁶⁶ olduğunu belirttikten sonra *“Laik, cumhuriyetçi ve inkılapçı firkamızın idaresi, karşı tedbirleri derhal almak mecburiyetinde idi. İnkılapların müdafaası için firkamızın bütün üyeleri ve teşkilatı daima karşılık vermeye hazır bulunacaklardır”* demiştir.

Bu dönemde yazımında Afet İnan’ın ve Mustafa Kemal’in de katkılarının olduğunu bildiğimiz 1930 baskılı Medeni Bilgiler kitabında da *“Millet”* bölümünde, *“Türk milletinin teşekkülündeki amiller”* kısmında *“Türk milleti halk idaresi olan Cumhuriyetle idare olunur bir devlettir”*⁶⁷ denildikten sonra 2. Maddesinde de laiklikten bahsedilmiş ve *“Türk devleti laiktir. Her reşit, dinini intihapta serbesttir.”* Denilerek bu konuya ne kadar önem verildiği de gösterilmiştir. Aynı kitapta *“Cumhuriyet”* bölümünde de teokratik ve laik devletler anlatılırken *“kezalik dini siyasetten ayırmış laik hükümetler vardır. Amerika, Fransa, Türkiye Cumhuriyetleri gibi”*⁶⁸ denilerek, Türkiye Cumhuriyeti de laik hükümet örneği arasında gösterilmişti.

Kitabın *“Hürriyet”* bölümünde de *“mevsubahs olan hürriyeti içtimai ve medeni insan hürriyetidir”* dendiikten sonra Hürriyetin çeşitli şekillerinde de *“fikri hürriyet hakları”* kısmında vicdan hürriyetinden söz edilmiş ve *“... her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasi bir fikre malik olmak, intihap (seçmiş) ettiği bir dinin icabatını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine maliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hakim olunamaz”*⁶⁹ denilerek de laiklik açısından önemli bir aşama da belirtilmiş oluyordu. Kitapta *“Vicdan hürriyeti mutlak ve taaruz edilmez, ferdin tabii haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır. Medeniyetin geri olduğu cehalet devirlerinde, fikir ve vicdan hürriyeti tahakküm ve tazyik altında idi. İnsanlık bundan çok zarar görmüştür. Bilhassa, din muhafızlığı kisvesine bürünenlerin hakikati düşünebilenler, söyleyebilenler hakkında reva gördükleri zulüm ve işkenceler, insanlık tarihinde daima kirli facialar olarak kalacaktır.”*⁷⁰ cümleleri de Menemen İsyanı’nın olduğu bu yılda çok anlamlıdır.

İzmirli Aydınların 1933 tarihli “Laiklik Anketi”

Saltanatın kaldırıldığı 1922 tarihinden itibaren 8 yıl içinde aşama aşama gerçekleştirilen laiklik uygulamaları 1930 yılında çok partili ikinci girişimde de halk tarafından anlaşılmadığını göstermişti. Fethi Bey’in partiyi kapatması sonrası ortaya çıkan Menemen olayında irticai bir ayaklanmada öğretmen asteğmen Kubilay ve iki bekçinin katledilmesi

64 Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt. 25, s.118

65 Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt. 25, s.139.

66 Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt. 25, s.141

67 Vatandaş için Medeni Bilgiler, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 17.

68 Vatandaş için Medeni Bilgiler, s. 31.

69 Vatandaş için Medeni Bilgiler, s. 93.

70 Vatandaş için Medeni Bilgiler, s. 94.

hem Mustafa Kemal üzerinde hem de devlet kademelerinde büyük kaygı uyandırmıştı. Bu nedenledir ki; ibadet dilinin Türkçeleşmesi üzerinden başlayan dinde aydınlanma bu döneme denk gelmişti. Gazeteler de bu konuda toplumu bilinçlendirme girişimlerinde önemli yer tutuyordu.

İzmir’de Yeni Asır gazetesi 17 Mart 1933 tarihli nüshasında Laiklik ile ilgili bir anketin haberini vermişti.⁷¹ Yeni Asır, yeni anketin başlığını da “*Laiklik Nedir?*” diye koymuş ve amaçlarını da;

“1-İnkılapçı Türk münevveri nazarında layiklik “laicite” ne suretle anlaşılmalıdır.

2-İnkılabımızın ana hatlarından birini ve belki de en mühimini teşkil eden layikliğin hududu ve şümülü nedir?

3-Layikliği benimseyen onu kendisine bir ülkü yapan Türk gençliği inkılabın bu canlı ve feyizli hamlesinden neler anlamalıdır.”⁷² şeklinde açıklamıştır.

Ayrıca “*İşte kısa bir çerçeve içinde bahsettiğimiz mevzu budur. En derin düşünürlere, en temiz ve heyecanlı inkılapçı gözüyle geniş hayat ufuklarına varan bu mevzu, henüz mütefekkirlerimiz arasında işlenmemiştir. Gazetemiz bu anketin kadrosu içinde bu temiz ve asil inkılap heyecanını yaşatacaktır. Enerjileri ileri gidiş hamlelerini, Türke medeni insanlık aleminde haklı olan şeref yerini teminleyen, her hareketi boğmak veya geri bırakmak için ara sıra sırttan çehresini gösteren kara kuvvete karşı, inkılap cephesinde birleşen gençliğin başlıca istinatgahı laiklik olduğuna göre anketimizin ne kadar mevsiminde olduğu kolayca anlaşılır. Birkaç güne kadar mütefekkirlerimizin fikirlerini basmağa başlayacağız.”* diye de bir giriş yapmışlardı.

Gazete, bu anketi yaparken amaçlarını, laikliğin ne şekilde anlaşılması gerektiği, laikliğin sınırı ve genişliği ve laiklik uygulamasının nedeninin gençlere nasıl anlatılacağı olarak açıklamıştı.

Yeni Asır, üç gün sonra başlayacağı anketten iki gün önce yazarı A.A aracılığıyla da laiklik ile ilgili önemli bir de ayrıntılı yazı yazmıştı⁷³. “*...Herkes bilir ki laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bugünkü Türk rejimini dünkü rejimden ayıran en canlı fark buradadır. Saltanat devrinde din kanunlarımıza müesseselerimize mekteplerimize kadar her yere girmişti. Devletin dahili ve harici siyasetine hakim olan o idi. Böyle bir rejimde ne vicdan hürriyeti, ne sadece hürriyet ne terakki imkanı olabilirdi. Nitekim Türkiye’de ileriye doğru atılmak istenilen her adım daima dini mahiyette ve din adamları tarafından idare edilen irticalarla karşılandı. Osmanlı tarihi başından sonuna kadar bunun kanlı kara sahneleriyle doludur. İşte bunun içindir ki ileri gitmek isteyen millet dini vicdan işi yapmış devletten ayırmış ve siyasi nüfus ve şahsi menfaat vasıtası olmasına mani olmuştur. Dikkat edilirse inkılabımızın bütün hamleleri dini devlet işlerinden uzaklaştırmak için ve uzaklaştırmak suretiyle yapılmıştır.... Muhakkak olan nokta şudur ki; Türk inkılabı, dinî devlet teşkilatından medeni ve millî devlet teşkilatına bir geçiştir. ...*

....Şimdi bizim önümüzde duran mesele şudur. Bu geçiş tam olmuş mudur? Din ve devlet arasında temas noktaları kalmamış mıdır? Türk laikliğinin tam olması için daha ne yapmak lazımdır. Bu suallerin cevabını biz tam bir istiklal dahilinde fikirlerini bildirecek olan

71 Gazete bundan birkaç gün önce de “*Osmanlıca’dan öz Türkçeye*” adlı dil anketi yapmış ve Osmanlı Türkçesi’ndeki kelimelerin Türkçe karşılıklarını yayınlamaya başlamıştı.

72 Yeni Asır, “*Laiklik Nedir?*”, 17 Mart 1933.

73 Yeni Asır, “*Laiklik Anketi, İnkılabımızın Ana Şartı*”, 20 Mart 1933.

münevverlerimize bırakıyoruz ve cevapları üzerinde müessir olmamak için kendi fikrimizi en sona saklıyoruz. Çünkü en mühim bir milli mesele üzerinde açtığımız anket çok samimi olarak tarafsızlıktan uzak bir ankettir. Laikliğin cumhuriyetten ayrılmaz bir esas olduğu noktasında kimsenin şüphesi olamaz, çünkü cumhuriyet hürriyet demektir. Vatandaş için ve devlet için hürriyet, fikirler ve vicdanlar için hürriyet. Bu hürriyetin hududunu çizen ancak umumun menfaatidir. Bütün gayesi yeryüzünde saadet kurmaktan ibaret olan ve cemaatini de yeryüzünde kendi memleketinde bulmak isteyen cumhuriyetle, bütün gayesi başka bir dünyaya ait olan ve cemaati ahirette kurmuş olan din arasında birleşme noktası olmayacağı bellidir. Fakat laiklik dinsizlik demek midir? Böyle bir sorgu hatıra gelemes. Laik olan sadece devlettir ve devletin müesseseleridir. Yani onların dinle alakaları yoktur. Bu ne dindarlık ne de dinsizlik demek değildir. Sadece dinden uzak durmaktır. Ve esasen dinler de müesseseler için değil şahıslar için kurulmuş olsa gerekir. Şahıslar ise din bahsinde tamamen serbesttirler. İstediklerine inanır istedikleri gibi inanabilirler. Devletin kanunlarından dışarı çıkmamak şartı ile. Devletin rolü dinin bir siyaset menfaat irtica ve anarşi aleti olarak ve bir cehalet unsuru olarak kullanılmamasına dikkat etmektir.”

Hemen bir gün sonra da “Yeni Anketimiz, İnkılapçı Türk Münevveri Nazarında Layiklik”⁷⁴ başlıklı çerçeve yazısında da, inkılabın en hassas dönemlerinde aydınların gençliği aydınlatmasını istediklerini söyleyen gazete “İnkılabımızdan, inkılap eserlerinden nasıl her gün bahsediyor ve bu mevzuu hiç eskimemiş, daima taze bir ışık kaynağı telakki ediyorsak bu eserlerin hepsine destek olan Layiklikten de öylece sık sık bahsetmeği de bir vazife saymalıyız” diyerek “yarın başlayacağız” dedikleri anketin aslında amacını daha net anlatıyordu.

Anket, gazetede 22 Mart 1933 tarihinde “Büyük Anketimiz, Laiklik nedir?” manşetiyle başlamıştı. Laiklik hakkında görüşülen İzmir’in fikir hayatında önemli yer tutanların düşünceleri gün gün başlıklarla verilmişti. Gazete anketinde tüm herkese aynı soruları sormuş ve numaralandırılmıştı.

Soru 1- İnkılapçı Türk münevveri nazarında layiklik nedir ve ne suretle anlaşılmalıdır.

Soru 2- Laik Türk Cumhuriyetinin resmi teşekkülleri arasında Diyanet İşleri Riyaseti gibi bir teşekküle ihtiyaç var mıdır?

İlk günün konusu İzmir Baro Reisi Mustafa Nuri Bey⁷⁵ manşeti ise “Bütün dünyaya mürebbilik Yapacağız Acele Etmeyiniz... Laiklik Nereye mi Dayanmalıdır. Çankaya’ya.. Çankaya’ya efendim” idi. Mustafa Nuri Bey genel olarak; Cumhuriyetin kanunlarının özellikle doğu komşularımız İran ve Afganistan hükümeti tarafından izlendiğini ve uzmanlar istendiğini belirterek bunun açık olarak Garp medeniyetini şarka yaymak anlamına geldiğini vurgulamıştı. Hatta bu yayma işini üstlenen Türkler için bunun mukaddes bir vazife olduğunu ve Türklerin, bu kanunlarla bu vazifeyi “Garp medeniyetini Türk filtresinden geçirmek” suretiyle (musanna bir surette) şarka yaymak surette yapacağını belirtmişti. Nuri Bey Laiklik ile ilgili soruya verdiği yanıtta; Laikliğin bir azmin ifadesi olduğunu ve ilk adımının da Erzurum Kongresi’nde atıldığını ve son dayanacağı noktanın da Çankaya olduğunu vurgulamıştı.

Diyanet İşleri ilgili olan konuda ise; “Din işleri riyaseti devletin teşkilatında resmi bir teşekküldür. Bugün için ameli bir faydası görülüyor. Demektir ki bu memuriyet hala mevcuttur. Dini devlet işlerinden ayırmak suretiyle vicdan hürriyetine en büyük bir delil

⁷⁴ Yeni Asır, 21 Mart 1933. “Yeni Anketimiz, İnkılapçı Türk Münevveri Nazarında Layiklik”,

⁷⁵ Mustafa Nuri Devres.

göstermiş olan Türkiye Cumhuriyeti teşkilatında bu memuriyetin devam ve vücuduna, prensip itibarıyla benim aklımın ermediğini söylemekte mahzur görmüyorum”⁷⁶ diyerek eleştirisini getirmişti.

İkinci gün konuğu Adalet eski bakanı olan Mahmut Esat (Bozkurt) idi.⁷⁷ Gazete Mahmut Esat’ın söylediklerini “*Laiklik dini bir geçim vasıtası olmaktan kurtarıyor onu vicdanlara mal ediyor. Tahtların en temizi en el değmezi ve devrilmezi vicdandır. Bence bugün dahi halli lazım gelen bir cehalet vardır. Diyanet işlerinin yavaş yavaş devlet bütçesinden ayrılması, yalnız devletin yüksek nezareti altında fakat hususi varidatla mesela Kanun-u medeniyeğe uygun tesisatla idare edilmesi icap eder.*” geniş manşetlerle vermişlerdi.

Mahmut Esat, laiklikle ilgili ilk soruya verdiği yanıtta “*Ben Laiklikten devletle din işlerinin mutlak surette ayrılmasını anlarım. Laik sistemde devlet din işlerine ve bilhassa din devlet ve dünya işlerine karışmaz. Yalnız devletin dinler üzerinde umumi nezaret umumi kontrol hakkı vardır. Devletin bu kontrol selahiyeti herhangi bir dinin ammenin nizamına adabına muhalif olmamasını temine matuftur.*

Din devlet işlerine karışmaz demek, devlet dinin prensiplerine ayak uydurmaz demektir. Laik devlet nazarında dünya işlerine karışmamak şartı ile her din muhteremdir.... Devletin vazifesi şartsız kayıtsız vicdan hürriyetini müdafaaadır. Bizde önceden yapılacak her yenilik hakkında önce fetvahaneye müracaat zarureti vardı. Mesela yeniçeriliğin ilgasıyla yerine nizam-ı cedidi koyabilmek için III.Selim ve II. Mahmut zamanlarında çeşitli fetvalar almak mecburiyeti hasıl olmuştu. Hatta meşrutiyetin tesisinde bile bu usule müracaat edilmiş ve bu yoldan geçmek zarureti karşısında kalınmıştı. II.Abdulhamit 31 Martta meşrutiyete ihanet ettiği ve Meclis-i Mebusanı kaçırdığı zaman irticacı tenkil için İstanbul kapılarına dayanan Hareket ordusu ve içtima halinde bulunan millet ve ayan meclisleri, zalim mürteci halife ve padişahı ancak fetva aldıktan sonra tahtından indirebilmişlerdi.

Görülüyor ki dinin devlet işlerine karıştığı zamanlar koskoca bir milletin bütün devlet teşkilatının mukadderatı bir hoca efendinin dini telakkilerine anlayışlarına kalıyor. Yirminci asırda milletlerin devletlerin mukadderatı ne bir hocanın ne bir papazın ne de bir hahamın görüşlerine bağlı kalamaz. Hoca efendi papaz veya haham istenilen şeyi dinde bulamaz veya dine uygun bulmazsa ne olacak? Koskoca millet devlet hayati icabatını bir tarafa bırakarak bunların kafalarına göre mi hareket edecek.?

Bu ancak milletin devletin maddi manevi hayat şartlarına dünyanın gidişine icabatına göre tanzim olunur. Kaldı ki dinler değişmeyen esaslardır. Milletlerin hayatı ise her gün tekamül eder değişir. Şunu da söyleyebilirim ki dinin dünya işlerine karışması yalnız bizde görülmüş bizde duyulmuş değildir. Hıristiyanlık alemi de uzun zamanlar bu müdahalenin tazyiki altında kaldı. Birçok krallar hatta imparatorluklar papaların bir emri ile tahta çıkarıldığı gibi yine taçlar başlarından alınarak tahtlarından aşağı indirildiler.

Din devlet ve dünya işlerine karışıkça ekseriya papaların ve halifelerin zaman zaman yobazların papazların elinde bir tahakküm satırı olarak kullanıldı. Din bunların elinde bir derviş keşkülü gibi dilencilik vasıtası yapıldı. Zaman oldu mukaddes dinler bunların elinde bir mezbaha, Allah da bir cellat haline konulmak istendi.

Dinlerin elastiki olması dünya işlerinde hayır ve şer yolunda istimal edilmelerine sebep oldu. Bir kısım din uleması herhangi bir mesele için cevaz verirken diğer kısmının da yine

⁷⁶ Yeni Asır, 22 Mart 1933. “Baro Reisi M. Nuri Bey Diyor ki”.

⁷⁷ Yeni Asır, 23 Mart 1933. “Mahmut Esat B. Diyor ki”.

aynı meselenin memnuiyetini ileri sürdükleri az görülmüş rezaletlerden değildi. Size yakınlardan bir misal vereyim

İstiklal muharebelerinde bir kısım şeriatçılar düşmana karşı mücadeleyi cihad-ı dine istinatla terviç ederken diğer bir kısmı da başta hain halife Vahidettin'in şeyhülislamı Dürrizade olduğu halde neşrettikleri fetvalarla bu milli mücadeleyi isyan saymaktan utanmadılar. Düşman ordularına halifenin müttefiki diyecek kadar ileri vardılar. Demek ki dinler bir mesele karşısında muhtelif maksatlar uğrunda kullanılabilir, milleti ve memleketi ikiliğe veriyorlar ve şaşırtıyorlar. Memleketin bütün bu dedikodular arasında birliği ve ilerleme hamleleri güçlüğü uğratılıyor. Dini ihtilaflar yüzünden tarihten silinmiş milletler vardır. Bizans imparatorluğunu da bu sırada sayabiliriz. Sünniler ile Şiiler arasındaki kanlı kavgalar İslam milletlerin geri kalmalarında çok müessir olmuştur.

Yirminci Asırda Laiklik

Yirminci asır medeniyeti bütün bu fenalıkların önüne geçmek için laiklik prensibini ortaya sürdü. Bu bazı din bezirganlarının hoşuna gitmez ve gitmeyecektir. Çünkü dini bir keşkül gibi kullanmalarına imkan kalmıyor. Bu din bezirganları bazı hocalar bazı papazlar bazı hahamlar ve yine bazı dindar görünenlerdir. Çünkü laiklik dini bir geçim vasıtası olmaktan kurtarıyor. Onu vicdanlara mal ediyor. Tahtların en yükseği, en temizi en el değmezi ve devrilmezi vicdandır.

Bence dinin dünya işlerine karışması karıştırılması Türk milletinin belli başlı felaket sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Türk ihtilali layikliği prensip olarak kabul etmekle tarihin bu derin ıstırabını dindirmiş oluyor. Burada pek mühim tarihi bir hakikati de kaydetmek istiyorum.

Laikliği ilk tatbik edenler

Günün birinde Nys adında meşhur bir hukuk-u düvel müellifinin eserini okuyordum. Bu zata göre layik devlet teşkilatını ilk tanıyan ve tatbik edenler Türk milletleridir. Leon Cahen diyor ki; Cengiz, Müslüman, Hıristiyan, Buda ulemasını huzurunda münakaşa ettirmekten çok hoşlanmış, Fakat hepsini müsavi görür, bir tarafın diğerine tahakkümüne müsaade etmezmiş. Hele dini devlet işlerine asla karıştırmazmış. Fakat hilafetin Türklere intikalinden sonra bu sistem gitgide ihmal edilmiştir. Vicdan hürriyetini kabul etmiş bir devlette layiklik zaruri ve tabii neticedir. Layik olmayan bir devlet vicdan hürriyeti için bir devlet olamaz.

Devletin dini olamaz

Devlete dini izale etmek de manasız ve saçma bir düşünce bir görüştür. Zira devlet maddi bir şahsiyet bir varlık değildir ki dine salık olabilsin. Mesela İslam dininin şartlarından namaz kılmak oruç tutmak hacca gitmek vardır. Bir devlet tasavvur olunabilir mi ki Hacca gitsin ve Hacı devlet efendi olabilsin. Yahut bir devlet düşünebilir misiniz ki oruç tutsun veya namaz kılsın.

Bunun içindir ki Osmanlı kanunnamesiyle eski teşkilatı esasideki "devletin dini dini İslam'dır. Ahkamı şeriyenin tenfizine BMM memurdur." gibi kayıtlar tehlikeli ve pek manasızdı. Layiklik muasır Türkiye'nin yaşama ve ilerleme şartlarındandır. Teşkilat-ı Esasiyemiz kanun-u medeniyemiz ceza kanunumuz bu prensibi tamamıyla kabul etmiştir."

Mahmut Esat, Diyanet İşleri ilgili konuda ise; "bence bugün dahi halli lazım gelen bir cihet vardır. Diyanet işlerinin yavaş yavaş devlet bütçesinden ayrılması, yalnız devletin

yüksek nezareti altında, fakat hususi varidatla, mesela kanunu medeniyeye uygun tesisatla idare edilmesi icap eder. Vaizlerin büyük şehir imamlarının Darülfünun, ilahiyat şubesi mezunları olması ve lisan bilir kimseler arasından seçilmesi lazımdır. Küçük şehir imamlarının ise, mevkileriyle mütenasip bir tahsil görmeleri, laikliği anlamaları çok faydelidir.

Gençliğe bir hitap

Türk gençliği laikliği günü gelince canı pahasına da müdafaa edecektir. Çünkü laiklik bir milletin, bu memleketin yaşama şartlarının başında gelir. Hiçbir kuvvet hiçbir mesuliyet onu bu kavgada yıldıramayacaktır. Türk gençliği laikliği müdafaa ederken dini yalancıların elinden kurtarmış, vicdanları beklemiş olacaktır. Bu yüksek bekkilik en çok Türk gencine yaraşır."

24 Mart'ta konuk İç hastalıkları uzmanı doktor Hatipoğlu Esat Bey idi.⁷⁸ Gazete manşeti "*Laik terbiye alanlar müspet ilimlerden gözlerini ayırmazlar. Laik insan nefesine ailesine vatandaşlarına, memleketine, insaniyete nafi hizmetler ifasını bir ülkü edinir.*" şeklinde vermişti.

Esat Bey'e göre Laiklik iki türdür ferdin ve cemiyetin laikliği ile Hükümetin laikliği. Ona göre "*fert, doğrudan doğruya vicdana taaluk eden dini mesailde hür olmalıdır. İnsan batıl fikirlerin hislerin galatı olan taassuptan uzak bulunmalıdır. Yani başkalarının fikirlerine hislerine ve kanaatlerine hürmet etmelidir. Bir kelime ile fertlerin ve cemiyetlerin hayatlarında "tolerance" esas olmalıdır. Tabi tolerans(lı) olmak ,kendi milletinin benliğine fertlerinin ahlak ve kavaidine göz yummak demek değildir. Laik insan dünyasına çalışır. Elinden geldiği kadar kendi nefesine, vatandaşlarına, memleketine, hatta bu hududu aşarak insaniyete nafi hizmetler ifasını kendisine bir ülkü edinir."*

-Sizce laikliğin hududu nedir? Sorusuna da yanıt veren Esat Bey⁷⁹;

"-Evet laikliğin de bir hududu olması lazım gelir. Laiklik ahlaka temas eder. Bence ahlakın tarifi de şu olmak lazım gelir. İnsanları cemiyet halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren fertlerin cemiyetleri ve cemiyetlerin mütekabilen efrada ve cemiyetlere karşı muamele usul ve kavaidin kesb-i rüçhan etmiş eşkaline ahlak derim. İşte bu ahlak hududunun haricine çıkmamak laikliğin hududur." Derken Diyanet işleri ilgili soruya da yanıt vermişti. Devletin Laikliği konusunda;

"Bizde laik Türkiye Cumhuriyetinde Din işleri Riyaseti gibi bir teşekkülün mevcudiyeti maziden intikal etmiş bir takım vakıflardan ileri gelse gerekir. Hükümetin bu hususta bir bütçe tanzim ederek, bu teşekkülü muhafaza etmesi muvakkattir.[Geçicidir] Devlet nasıl mezarlıkları belediyeye bıraktı ise, bu teşekkülleri de kendi kontrolleri altında hususi bütçeler veya belediyelere devredecektir. Şimdi hükümetin yaptığı vasiliktir. Yoksa Halk fırkasının laikliği tanzim eden programı mükemmeldir. Yarın artık bununla uğraşmaya tenezzül etmeyecektir."

Bir sonraki konuk Erkek Muallim Okulu müdürü Refet Sadettin Bey idi.⁸⁰ Manşet "*Laiklik değişmeyen dinle değişen hayatın alakasını kesmektir. Laiklik denilen sistem devlet nizamından dini otoriteyi temsil eden teşkilatı kaldırmakla başlar.*" idi.

78 Yeni Asır, 24 Mart 1933. "Dr. Hatipoğlu Esat Bey Diyor ki".

79 Bu günden itibaren gazete "Laikliğin hududu nedir?" sorusunu da sormaya başlamıştır.

80 Yeni Asır, 26 Mart 1933. "Refet Sadettin B. diyor ki".

Refet Sadettin Bey, “*Laiklik nedir*” sorusuna ilginç bir giriş yapar. Bir cemiyeti oluşturan kıymet hükümlerinden bahseder ve bunları ahlaki, hukuki, siyasi, iktisadi ve dini olarak ayırır. “*Ahlaki kıymetler kısmen anane ve adet membaından, kısmen akli icaplardan veya medeni mevzulardan gelir.*” Diyerek Hukuki kıymetlerle siyasi ve iktisadi kıymetlerin bugünkü şekilleriyle yine medeniyet camiasından geldiğinden bahseden Refet Sadettin Bey, “*Dini hükümler ve kıymetler ise, prensip itibarıyla ahlak tarafından vaaz ve emredilmiş addedildiklerinden mütemadiyen teceddüt ve tekamül eden hayata rağmen kadim asumani mahiyetlerini muhafaza ederler. Hayat değişir hayatın mahiyetleri değişir dünya yenileşir, fakat dinler ayniyetlerini muhafazaya sai kalırlar*” der ve “*benim anladığımla laiklik, değişmeyen dinle değişen hayatın münasebet ve alakasını kesmek. İçtimai umurda nazım prensip olmaktan çıkarmak ve hayata kendi yolunda serbesti vermektir. Bu anlayışta dine karşı hiçbir menfi tavır yoktur. Din ferdi şuura bırakılmıştır. Vatandaş dilediği itikada bağlanır. Ve istediği gibi iman eder.*” şeklinde konuşmuştur.

Geçmişte durumun tam tersi olduğunu belirten okul müdürü “*Bizim tarihimizde de şeriat dini hukuku, fetva, dini siyaseti ve idareyi ifade etmektedir. Laik Türkiye cumhuriyeti içtimai nizamda dini otoriteyi kaldırmış ve hayata nazımlık vazifesini milli medeni bir otoriteye tevdi ederek doğru yola girmiştir.*” demiştir.

Laikliğin hududu nedir sorusunu ise; “*Laiklik dediğimiz sistem devlet nizamından dini otoriteyi temsil eden her türlü teşkilatı kaldırmakla başlar. Bu suretle kanunlar idare ve siyaset prensipleri en cüzi bir kayd-ı diniye tabi olmaktan kurtulur. Hayatın icapları ve asrın lazımları ele alınarak en geniş bir fikir hürriyeti içinde gidilerek hedefe doğru yürünür. Bu yürüyüşün nazımları milli mefkure ve medeni gayelerdir. Laikliğin müntehası olarak tasavvur edebileceğimiz nokta vatandaşa itikat sahasında ferdi hürriyeti kayıtsız bahşetmekten ibarettir. İtikatların tatbikatı mahiyetinde olan ayin ve ibadetlere gelince devlet bunlarda da kanuna muaşerete milli harsa ve medeni inkişafa mani bir cihet bulmadıkça hiçbir müdahalede bulunmaz. Dinlerde esas Olan itikatlardır. Ayin ve ibadetler eşkalden ibarettir. Ve timsali şeyleridir. Devlet de bu eşkali murakabe eder. Bu hakkıdır.*” yanıtını vermişti.

Refet Sadettin Bey, sorulan “*Laik Türkiye cumhuriyetinin resmi teşekkülleri arasında Diyanet riyaseti gibi bir teşekküle ihtiyaç var mıdır?*” sorusuna da;

“*Bu suale cevap verebilmek için Diyanet İşleri Riyaseti'nin hukuk ve vazifelerine bilmek lazımdır. Eğer bu teşekkül sadece mabetleri mabetlerde vazife alanları ibadetin harici eşkalini murakabe eden bir makam ise, böyle bir teşekkül lazım ve faidelidir. Mabetlerimiz milli sanat ve servet nokta ı nazarından kıymete haiz binalardır. Burada vazife alacakların milli terbiye nokta ı nazarından ehliyet sahibi olmaları lazımdır. Ayin ve ibadetler için yapılan içtimalarda kanuni şartlara riayet derecesinin bilinmesi iktiza eder. Ve bu neviden lüzumlar diyanet işleri makamının vücudunu lüzumlu kılar.*”

Diyanet işleri eğer cemiyet üstünde dini otoriteyi temsil eden bir teşekkül olsaydı ki böyle değildir. Ve olamaz- cumhuriyet onu derhal ortadan kaldırır.

İleride belki cumhuriyet mabetlerin idaresi işini cemaatlerin yapacağı mahalli teşekküllere devredecek ve halkımızda taşıdığı siyasi ve medeni ehliyetin icap ettirdiği bu mükemmeliyet ile mabet işlerini ve murakabelerini başaracaktır. Bugünü beklemek lazım olduğuna kaniim.” şeklinde yanıt vermişti.

27 Mart'taki konuk Kız Lisesi Felsefe öğretmeni Neşvet Hanım idi.⁸¹ Gazete manşeti "*Laiklik en feyizli tesirlerini mekteplerimizde gösterdi. Türk gençliği dine hürmet eder fakat onun siyasete alet olmasına müsaade edemez.*" idi.

Neşvet Hanım, Laiklik kavramını "*...hükümetin resmi bir din kabul etmemesi dinle dünya işlerini ayırması demek olarak kabul eder. On sene evvel her karış toprağının Türkün kanı ile sulandığı bu vatanda kurduğumuz cumhuriyetin en sağlam esaslarından biri de budur. Asırlarca dünyaya ait işlerinde dinin çerçevelerine göre hareket etmek yüzünden geri kalan milletimizin bugün bütün medeni aleme hayret veren adımlarla ilerlemesi, kuvvetini bu feyizli mebbadan alması ile başladı. Cumhuriyetimiz vatandaşın bu dünyadaki işleriyle alakadar olmak, onu bu dünyada bu dünya cenneti olan Türk yurdu üzerinde rahat serbest yaşatmak azmindedir. Vicdanlar için hürriyet insanlık hakkı ise, vicdanlara hakim olmaktan vazgeçmek de hükümetlerin vazifesidir. Bu temele dayanan Türkiye Cumhuriyeti, vatandaş ahirete ait itikatlarında tamamen serbest bırakmış vatan çocuklarına herhangi bir akideyi tedris etmeyi selahiyeti haricinde tutmuştur. Devletin dine müdahalesi ancak asayişin ihlali takdirinde oluyor.*

Neşvet Hanım laikliğin sınırı konusuna da değinmiş ve "*Ara sıra başkaldıran irtica hareketleri ile gizli ve menfur maksatlar için dinin alet edildiğine şahit oluyoruz. Hürriyet herkesin hakkıdır. Hakiki hürriyet hürriyetçi olamayanlara karşı da geniş davranılmasını icap eder. Fakat bazı kimseler istikbalde maziye devam ettirmek, kendi itikat ettiği gibi etmeyenleri ezmek isterlerse buna mani oluruz. Kimsenin bu hududu geçmesine müsaade edemeyiz. Din siyasi maksatlar için vasıta olarak kullanılamaz. Mekteplerimizdeki yobazcı unsurların dini olmaktan ziyade bir nevi siyasi teşkilat halini alan patrikhane ve hahamhanelerin hukuki ve siyasi selahiyetleri de cumhuriyetimizin kanunlarıyla kırılmıştır. Medreseler tekke ve türbelerin kapatılması şeyhlik ve dervişliğin menedilmesi ise bir zaruret olmuştur. Zira Türk, kanı ile kazandığı bu toprakta cehaletin damgaları olan bu bakiyelere elbette tahammül edemezdi. Ve etmedi. Bugün artık mazideki gibi din, siyasi bir müessese olmaktan çıkmıştır.*"

Daha dün İslam ulema(sı)nın asırlarca evvel Arap cemiyeti için tanzim ettiği kanunlar Türk cemiyetine tatbik edilmeye çalışılıyordu. O suretle ki mesela, mecelle'nin 1800 küsur maddesinden dünkü ihtiyaçlarımıza tevafuk edenleri 300'ü geçmiyordu. Kanunların milli ihtiyaç ve menfaatleri takip etmiş onların ifadesi olması lazım iken, milletin ihtiyarı mevcut kalıplara dökülüyor bu kalıplar içine hapsediliyor öldürülüyordu. Bu sebepten terakki etmemiz medeni alemle birlikte yürümemiz gecikti. Daima değişen ihtiyaçlar karşısında aynı şekilde eski köhne ve cemiyetin bugünkü bünyesine tevafuk etmeyen kanunlarla idare edilmek daha doğrusu onların tazyiki altında ezilmekten geri kaldık. Bir adım bile atamadık. Türk kadını her türlü haktan mahrum bırakıyordu"

Bir gün sonra gazetede Operatör Feridun Şevket Bey vardı ve manşet de "*Laiklik vicdan hürriyetinde başlar vicdan hürriyetinde nihayet bulur. Din işleriyle uğraşanlar laik bir terbiye görmelidirler.*"⁸² şeklindeydi.

Feridun Şevket bey "*Laiklik nedir?*" sorusuna;

"Bir insanın gerek içtimai ve gerekse ferdi işlerinde dini kayıtlara bağlı olmayarak dini yalnız telakkiler halinde saklayabilmesi laikliktir." Yanıtını, "*Laikliğin hududu nedir?*"

81 Yeni Asır, 27 Mart 1933. "Muallim Neşvet Hanım Diyor ki".

82 Yeni Asır, 28 Mart 1933. "Operatör Feridun Şevket B. Diyor ki".

sorusuna da “Laikliğin bence hududu yoktur. Laikliğin hürriyeti vicdanda başlar hürriyet vicdanda nihayet bulur” yanıtını vermişti.

Feridun Şevket Bey’in “ Laik Türkiye cumhuriyeti devlet teşkilatında din işleri riyaseti gibi resmi bir teşekkülün vucuduna ihtiyaç var mıdır?” sorusuna verdiği yanıt ise;

“Laik bir devlet teşkilatında din işlerinin devlet idaresinde bulunmasına bir lüzum yoksa da din işlerini başlıbaşına bırakabilmek için memlekette iyi yetişmiş ve o memlekette inkılap ve terakki seviyesine uygun din mütehasısları bulunmak lazım gelir. Böyle kuvvetli mütehasısları olmayan ülkelerde bu sınıfı başlı başına bırakmak tehlikeli olabilir. Bu nihayet zaman ve zemin meselesidir. Bugünkü Türk cumhuriyeti idaresinde de bu lüzum duyulmuş olacaktır ki bugün için diyanet işleri riyaseti devlet teşkilatı meyanında bulunmaktadır. Benim tanıdığım Avrupa memleketlerinde Almanya Avusturya) din işleri doğrudan doğruya papaz teşkilatının elindedir. Tamamıyla ayrı bir teşekküldür. Fakat bu idareyi kendi başlarına çevirecek kudrette din mütehasısları yetiştirmişlerdir.

Bizde din adamlarımıza hocalarımıza laik bir terbiye vererek onları aynı suretle memleketin inkılapçı akidelerine uygun ve aynı ruhta yetiştirebilirsek o zaman din işleri riyasetinin hikmet-i vücudu kalmaz.” Şeklindeydi.

Feridun Şevket Bey’e “Garptaki laiklik telakkisiyle bizim telakkitemiz arasında bir fark görüyor musunuz?” şeklinde bir üçüncü soru da sorulmuştu.

“Fark mevcuttur. Ve bu farkın mevcudiyeti zaten zaruridir. Size bir misal. Bugün benim karşıma (osteit tuberkulozla) malul bir hasta gelse ve ben de şu gördüğümüz kitapların ihtiva ettiği ilaçları vesayayı versem o hasta için kurtulmak hayal olur. Çünkü bu eserlerin tavsiye ettiği tedavi şekilleri bizim memleketimiz için maddi ve şekli imkanı olmayacak mahiyettedir. Fakat bu vesayayı muhitteki tatbik kabiliyetiyle terkip edebilirsek o hasta için şifa bulmak imkan dahiline girer. İşte laikliği de garpten alırken tam onun kopyasını almakta bir faide yoktur. Ancak onu da kendi vaziyetimize, ihtiyacımıza uydurmak icap eder. Laikliğin teorisini bilmeli ve onu pratik hayata uydurmalıyız.”

29 Mart tarihli Yeni Asır’da bu kez konuk Erkek lisesi ve Kız muallim Mektebi Felsefe Muallimi ve beynelmilel terbiye cemiyeti azasından Mustafa Rahmi Bey idi. Gazete manşetini de “Laiklik demek din işlerine devletin hiç karışmaması demektir. Laiklik bizde tam bir vicdan hürriyeti şeklinde anlaşılmalıdır.”⁸³ şeklinde atmıştı.

Mustafa Rahmi Bey “Laiklik nedir?” sorusuna;

“Laiklik din işlerine devletin hiç karışmaması demektir. Devletin vazifesi vatandaşları yaşadıkları toprak üzerinde saadete ulaştırmaktır. Bu iş şenni bir iştir. Bir devletin bu şeni işi başarması en öz ve yüce ülküsüdür. Bu işte vatandaşlar arasında bir birlik yaratmak mümkündür. Din ise bir kıymet işidir. kıymet işlerinde ise insanları birleştirmek kolay değildir. Devletler din işlerine karışacak olurlarsa bir takım vatandaşları kendilerinden soğuturlar. İşte bu sebeptendir ki laik bir devlet din işlerine karışmaz.” Yanıtını verirken; “Laiklik bizde nasıl anlaşılmalıdır.” Sorusunu da; “ Laiklik her yerde olduğu gibi bizde de tam bir vicdan hürriyeti şeklinde anlaşılmalıdır.” şeklinde yanıtlamıştı.

“Laik Türkiye Cumhuriyeti devlet teşkilatında din işleri riyaseti gibi resmi bir teşekkülün vucuduna ihtiyaç var mıdır” sorusunu da;

83 Yeni Asır, 29 Mart 1933, “Felsefe Muallimi M. Rahmi B. Diyor ki”.

“Böyle bir teşkilata esas ve prensip itibarıyla hiç de lüzum yoktur. Ancak bugün bu teşekkül devletçe idame ediliyorsa bunun sadece idari sebeplerle olduğuna kaniyim.” vermişti..

Bir sonraki konuk İlköğretim Müfettişi Asım İsmet Bey, manşeti de *“Bence laik hükümet demek ilmi kıymetleri cemiyet hayatına tatbik eden hükümet demektir. İnkılapçı cemiyet ilmin kıymetlerini kabul eden bir cemiyettir.”* şeklindeydi.⁸⁴

Laikliği, *“İnkılapçı bir Türk münevveri nazarında laiklik bir çoklarının dediği gibi sadece din ile dünya işlerini yek diğerinden ayırmak ve dini dünya işlerini karıştırmamaktan ibaret değildir. Laikliği bu suretle kabul ve telakki etmek biraz fazla tekamül olmak demektir. İnkılaplar ise; tekamül ile değil bir alimin dediği gibi daima tarihte sıçrayışlarla olur. Bir inkılap demek, bir fikir sistemi bir hayat telakkisi yerine diğer bir fikir sistemi başka bir hayat telakkisi koymak demektir.*

Şu halde inkılap yapan bir cemiyeti düne kadar idare eden kıymetler ve kuvvetler dini ise bunları bırakmak yerine başkalarını almak lazımdır. Türk inkılabının yaptığı gibi. Bu yeni kıymetler ise, ancak eskilerinin yani terk edilen kıymetlerin aksi olabilir. Zıtlar ise birleşemez. Bunun içindir ki bir cemiyetin dindar ve onu temsil eden hükümetin laik olması bahis mevzu olamaz. Çünkü bu cumhuriyette hükümeti idare edenler kimlerdir? Halk ve halkın mümessilleri değil mi? Şu takdirde cemiyet dindar olursa idare elinde olduğuna nazaran hükümette dindardır demektir. Bu ise inkılap ve *inkılap ruhu ile telif kabul etmez. Onun için laikliğe başka bir mana vermek lazımdır.*

Bence laik hükümet demek ilmi buluşları ilmin her sahada tahakkuk ettirdiği kabili izah ve ispat kıymetleri cemiyet hayatına tatbik eden hükümet demektir.

Laik fert demek; kendini mazinin dini seyrinden sıyrın hayatına akli yani tecrübe edilmiş fikirleri hakim kılan fert demektir.” Olarak anlatan Asım İsmet Bey; *“Şu halde Türk cemiyetinde laiklik nereden başlar, şumulü nedir, nereye dayanır?”* sorusunu da *“İnkılapçı bir cemiyet hayatında laiklik, dini kıymetler yerine inkılap eliyle ilmi kıymetler geçtiği andan itibaren başlar. Daha doğrusu dini ahlak yerine ilmi ahlakın hakim olduğu dakikadan onun duracağı yer yoktur. Çünkü ilmi buluşların nihayeti ve hududu yoktur.»* yanıtlamıştı.

Diyanet işleri sorusuna ise; *“ yukarıda izah ettiğim gibi ilme esaslar cemiyet hayatına hakim olduktan sonra bunun vücudu kendiliğinden ortadan kalkar”*, şeklindeydi.

Gazete 31 Mart tarihli sayısında Behzat Arif Bey'e yer vermişti.⁸⁵ Manşetini de *“Laiklik, yaşamak isteyen devletin uzviyetinden dini uzaklaştırmasıdır. Laik devletin ilk vazifesi dinin devlet üzerindeki tahakküm vasıtalarını kökünden çıkarıp atamaktır”*⁸⁶ olarak atmıştı.

Laiklik nedir sorusuna Behzat Arif Bey, din ve devletin birbirinden ayrılması gibi bir yanıtın lüगत olduğunu bilimsel olmadığını belirterek başlar.

84 Yeni Asır, 30 Mart 1933. *“Müfettiş Asım İsmet Bey Diyor ki”*.

85 Behzat Arif (Bilgin) Bey, abisi Ali Şevket ile birlikte Yeni Asır gazetesinin sahibiydi. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyecek olan ve 26 Ekim 1930 tarihinde kurulan, 71 sayı çıkan liberal *“Serbes Cumhuriyet”* gazetesinin de yazı işleri müdürlüğünü yapmıştı. Hakkı Uyar, *“Serbes Cumhuriyet Gazetesi”, Tarih ve Toplum*, sayı 95, 1991, s.46-51. Fethi Bey'in İzmir mitingi sırasında bir süre de tutuklu kalmıştır. Serap Tabak, Serbest Cumhuriyet Fırkası, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.556. Behzat Bilgin, IX. Dönem (1950- 1954) arası da DP milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. *TBMM Albümü(1920-2010)*, Cilt.2, s.570.

86 Yeni Asır, 31 Mart 1933, *“Behzat Arif Bey”*.

Laikliği tarif etmek için devlet ve din mevhumlarını geniş olarak anlatan Behzat Arif Bey, dinin tarifinin daha güç olduğunu, çünkü felsefi görüş noktasına göre din tariflerinin değiştiğini ve bunların dinin ne olduğunu değil, ne olması lüzum geldiğini gösteren metafizik ve bilimsel olmayan (gayrifenni) tarifler olduğunu belirtmişti. Fenni bir tarifi ise dinin ne olması lazım geleceğini değil, ne olduğunu göstermesi gerektiği üzerinde durur.

Ona göre İslam dinin ne olduğunu anlamak için birinci tetkik esası Kuran'dır diğeri tarihi tecrübelerdir. ".... Türkiye de asırlarca İslam dini Kuran vasıtasıyla aile hukukunu, evlenme boşanma miras meselelerini hatta ticari iktisadi münasebetleri nihayet büyük mikyasta devlet hukukunu adalet vergi ceza meselelerini muayyen nizamla bağlamıştı. Bu nizam ve kanunların bugün tatbiki mümkün olamayan şeyler olduğu haklı olarak söylenebilir. Fakat yine haklı olarak iddia edilebilir ki zamanı geçmiş olan bütün bu hükümler İslam dininin esaslı mevzuatıdır"

Tarihi tecrübeye bağlı olarak İslam devletlerinin tarihinde dini devletin, millet duygusunu öldürerek yerini taassup ve cehalet duygusuna bıraktığını belirten Behzat Arif Bey, bu tarihi tecrübelerle Türkiye'de dinin devlet işlerinden uzaklaştırılmasını, "yaşamak isteyen bir milletin tarihi tecrübelerinden çıkardığı şuurlu dersin bir neticesidir" şeklinde açıklamıştı..

Behzat Arif Bey, Laikliğin sınırları konusunda ise; "Laiklik sadece din ve devlet arasında bir ayrılış değildir. Böyle bir ayrılış müteakiben bir hudud çizilmesi demekse dinin-teşekkülü icabı- bu hududu daima tecavüz edeceği muhakkaktır.

Bugün medeni kanuna rağmen kanun harici yapılan evlenmeler bazı yerlerde hükümet içinde hükümet derecesini bulmaya cüret eden gizli teşekküller bunun delilidir. Hakikat şudur ki; laiklik yaşamak isteyen devletin kendi vaziyetinden dini uzaklaştırması dinin dünyevi salahiyetlerini ilga etmesi, cemiyetin refah ve saadeti için akıl ve fen haricinde hiçbir mevzu tanınamaması şeklinde kendini gösteren bir harekettir. Bu Meşru bir müdafadır

Çünkü dinlerin ve din teşkilatının devletlere ve devlet teşkilatına tahakküm meyli tarihin açık hakikatlerinden biridir ve ne Türkiye'de ne Fransa'da ne Rusya'da din, devletin kendisinden ayrı bir şey olabileceğini hiçbir zaman samimiyetle kabul etmemiş ve bilhassa cumhuriyet rejimini, yani bu ayrılığın tam ifadesini şüphe ve itirazla karşılamakta devam etmiştir. Fransa'da 60 yıllık cumhuriyet hayatına ve birbuçuk asırlık cumhuriyet tarihine rağmen papazların ve papazlar etrafında toplanan dindarların hala cumhuriyet düşmanı olmalarının hikmeti budur.

Şu halde laik devletin birinci vazifesi dinin devlet üzerindeki tahakküm vasıtalarını kökünden çıkarıp atmaktır. Türkiye cumhuriyeti sırasıyla dini takvimi, hilafeti, medreseleri, şeriye mahkemelerini, tekkeleri, mecelleyi, aşarı, fesi, arap harflerini atmamakla zamanı geçmiş hükümlerin yalnız devlet üzerinde değil millet üzerindeki nüfuzuna da set çekmek istemiştir. Bu işin henüz bitmemiş olduğuna ise, hafta tatili meselesinin iktisadi zararlarına rağmen hala dini mülahazaların esiri olması kâfi bir delildir." demişti.

Diyanet işleri konusunda ise; "Dini teşkilatın bütün vatandaşlar tarafından yani bu meyanda serbest fikirli olanlar tarafından verilen vergilerle idaresidir. Bunun laiklik ile uygun düşmediği noktasında herkes müttefiktir. Deniliyor ki din teşkilatını devletin kontrolü altında bulundurmakta zaruret vardır. Şüphesiz fakat; devlet bu kontrolü para ile

satın almak mecburiyetinde değildir. Bu teşkilat devletten tamamen hariç olduğu takdirde de umumi teşkilat olmak itibarıyla kanunların murakabesi altında bulunacaktır.

Devletin dine müdahalesi

Dini liberaller, yani liberalizmi devlet aleyhinde bir silah yapmak isteyenler diyebilirler ki, din devlet işlerine karışmayacağı gibi, devlet de din işlerine karışmasın. Bu iddiayı biz kabul edemeyiz. Yukarıdan beri izah ettiğimiz gibi laiklik devletin din dairesini darlaştırması, yani umumi menfaat namına bilfiil dini telakkilere müdahalesidir. Dindarların devletten isteyecekleri hak, vicdan hürriyeti hakkıdır. Nasıl ki dinsizler de aynı hakkı aynı derecede kuvvetle isterler. Yoksa laiklik din namına ne irtica ne de cehalet propagandası verebilir.

Devlet bitaraf olamaz

Din ile ilim ve fen arasında devlet bitaraf olamaz ve olmamalıdır. Belki dini bir hüküm olan "Dünya düzdür" sözü ile Galileo'nun sözü arasında devlet her zaman Galileo'nun sözünü tercih edecek ve din aliminin sözüne göre değil, fen aleminin sözüne göre yürüyecektir. Medreselerin kapatılması bunun delili değil midir? Devletin vazifesi ilim ve fennin yarattığı hakikatleri ve bunların icaplarını hakim kılmaktır. Laikliğin en güçlü teminatı dinden uzak çok uzak katiyen uzak tutulan mekteptir. Ve bunun içindir ki diyanet işleri bütçesinin maarif bütçesine devrini istemek cumhuriyetin hakiki taraftarları için bir haktır."

2 Nisan sayısında gazetenin konuğu Dr. Ali Agah Bey idi. Başlık olarak "Büyük kurtarıcının bu millete en büyük hediyesi bugünkü laik devlettir. Laik devletin gayesi millete laik bir terbiye vermektir."⁸⁷ denilmişti. Ali Agah Bey Laikliği;

- "Laiklik ferdin dini kanunlardan ve menşeyini dini kanunlardan alan ananelerden tecerrüt etmesi, gerek ailevi ve gerek siyasi ve içtimai hayatında bu kanunların ve ananelerin hakimiyetini tanımamasıdır. Bence bir Türk münevverine layık devlet, ulu gazinin kurduğu, bugünkü laik cumhuriyettir. ...

Osmanlı devleti de tarihimize şeref veren çok büyük ve şanlı meydan muharebeleri kazandı. Fakat bütün bu parlak zaferler bu devletin çökmesine, dünya haritasında silinmesine mani olamamıştır. Bunun biricik sebebi bu devletin dini bir devlet olması ve devlet idaresinde her türlü terakkiyi imkansız kılan dini kanunların ve menşeyini bu kanunlardan alan ananelerin hakim olmasıdır.

Bu hususta biraz tereddüdü olanlar, Osmanlı tarihinin bilhassa Tanzimat'tan sonraki devrini iyice tetkik etsinler ve nazarlarını hala dini kanunlar ve ananelerle idare iddiasında olan esir Faslularla Tunuslulara çevirsinler. Yalnız Osmanlı tarihi değil beşeriyet tarihi gösterir ki kendilerini dini kanunlar ve ananelerle idare eden milletler ve devletler için beka ümidi yoktur. Ancak bu kanunların hakimiyetini yıkmak hiçbir zaman ve dünyanın hiçbir memleketinde kolay olmamış ve bu neticeye vasil olmak için birçok kurbanlar vermek, kanlı ihtilaller yapmak icap etmiştir. Onun için ilk doğan laik devletler daima diktatörce bir mahiyet izhar etmişler ve bu mahiyetlerini uzun müddet idame zaruretinde kalmışlardır. Bu tarihi hakikati hiçbir Türk münevveri unutmamakla mükelleftir" şeklinde açıklamıştı. Laikliğin sınırı konusunda da;

"Laiklik devlet idaresinde siyasi içtimai ve tam manasıyla laik kanunların hakimiyeti ile başlar. Laik devletin en a-esaslı gayesi milletin bütün fertlerine laik terbiye vermektir.

⁸⁷ Yeni Asır, 2 Nisan 1933, "Dr. Ali Agah B. Diyor ki".

Bu gayeye vusulün yegane vasıta ve çaresi de laik mekteptir. Cumhuriyet hükümeti medreselerin ve terbiyede ikiliğin lağıvı ile, bu gayeye en az zamanda vusulü temin etmiştir.

Fransa da dahil olduğu halde bu mühim meselenin hala halledilemediği ve bu milletlerin bu yüzden çok çetin mücadelelerle hala sarsıldığı göz önüne getirilince hükümetimizi samimiyet ve heyecanla tebrik etmemek gayri mümkündür.” demıştır. Diyanet İşleri konusunda da;

“laik devlette dini müesseselere yer olmaması lazımdır. Bununla beraber ben bu memlekette dini müesseselerin ve dini temsil edenlerin diğer memleketlerde olduğu gibi müstakil bir uzviyet halinde idaresi taraftarı değilim. Mazinin çok acı tecrübeleri meydandadır. Uzun müddet bu müesseselerin, devletin yalnız murakabesi değil nüfuz ve emri altında kalması taraftarıym.

Çünkü din mümessillerine verilecek yeni terbiye ile onları laikliğe ısındırmak bir hayaldir. Dünyanın hiçbir yerinde bu neticeye vasil olunamamıştır. Ve bu emellerle serbest bırakılan b teşkilat laik devletin karşısına kuvvetli muarız bir kuvvet olmak üzere çıkmıştır. Bu tecrübelerden ibret alalım “ cümlelerini kullanmıştı.

Şikago Üniversitesinden mezun, Kız Muallim ve Kız Koleji İçtimaiyat ve Felsefe muallimlerinden Vedide Kemal Hanım 3 Nisan’da konuk yapılmıştı. Manşet ise *“Laikliğin hududu devletin siyasi hayatında başlamalı ve orada bitmeli. Din ihtiyacı körletilemez mecrası değiştirilmelidir.”*⁸⁸ şeklindeydi.

“Laiklik kısaca devlet işlerinin din işlerinden ayrılması demektir. Dünya işlerini idare edenlerin din kuvvetinden ve onun vermiş olduğu salahiyyetten istifade etmeleri alelekser menfi neticeler vermiştir . Tarihi ve muasır pek çok misaller bunu sarahaten ispat eder. Din adamlarının indi bir suretle sübjektif hükümlerle idare işlerine karışma zamanı çoktan geçmiştir. Hatta son zamanlarda Amerika’da teknokrasiden yani devlet işlerinin fen adamlarına terk olunmasının lüzumunu iddia eden bir nazariyeden bile bahis olunmaktadır. Binaenaleyh bugün idare işi bir fen işidir.

Laiklik nerede başlar

Laikliğin hududu bir devletin bütün siyasi hayatında başlamalı ve orada bitmelidir. Maalesef bu noktanın pek çok gençler tarafından yanlış anlaşıldığını zannediyorum.

*Laikliği dinsizlik olarak anlayan ve dinden nefret eden ve içtimai hayat için lüzumunu inkar edenler de olduğu gibi, dini tahkir edenler de vardır. İsteyen bunu böyle kabul etmekte hürdür. Lakin bunun laiklik ile alışverişi yoktur. Fertler hususi hayatlarında istedikleri dine, mezhebe-az veya çok- alaka ile merbut kalırlar. Bir medeniyetin terakkisinde kıymet hükümlerinin yani harsın lüzumunu katiyen inkar etmemek lazımdır. Aynı zamanda dinin de harsın tekamülünde ne kadar kuvvetli bir amil olduğunu inkar etmek imkansızdır. Yani bu din işlerine bir istikamet verilmeyecek ve fertlerin taht-ı şuurunda çok mühim bir yer ihraz eden din telakkilerinin hat ve hareketini tayin etmeyecek, bir kelime ile fertleri softaların elinden kurtarmayacak olursa, çok müessif olan Menemen hadisesi gibi hadiselerle intizar etmek tabii olur”*⁸⁹ diyerek gündemdeki konuyu da çok net anlatmıştı.

Bir gün sonra Erkek Lisesi Yurt Bilgisi Ruhیات Muallimlerinden Vehip Bey gazetedeydi ve başlık *“Laik insan, muhitindekilerin vicdan hürriyetini taassupla karşılamayan insandır.*

88 *Yeni Asır*, 3 Nisan 1933, “Vedide Kemal Hanım Diyor ki”.

89 Vedide Kemal Hanım’ın Diyanet İşleri ile ilgili konuşmadığı anlaşılıyor.

Hakiki laik devlet nemelazım zihniyetinde kalmaz.”⁹⁰ idi.

Laiklik nedir sorusunu “Din nüfuzunun devlet işlerinden uzak bırakılması laikliktir. Bu bilhassa orta zamanda felsefeye ilme devlet işlerine aşırı müdahaleleri görünen din nüfuzunun menfi tesirlerinden kurtulmak ihtiyacından gelme bir ihtiyaçtır. Laiklik hayatın lüzum gösterdiği zaruretin ifadesidir.

Laik insan da dinsiz kalması icap eden bir insan değil, etrafındakilerin dini hislerine vicdani kanatlarına müdahale etmeyen, muhitindekilerin vicdan hürriyetini taassupla karşılamayan insandır. Hakiki laik devlet de ancak nemelazım zihniyetinde kalmayan ve aynı zamanda tassuba varmayanların cemiyetinde vücut bulur.

Tarihimizde Tanzimat meşrutiyet hareketleriyle başlayıp milli istiklal mücadelemizden büyük inkılabımıza varıncaya kadar devam eden dinin devlet işlerine girmesinden çıkan zararların bu yakın mazimize kadar gelişi bizde de laikliği zaruri kılmıştır.” olarak yanıtlayan Vehip Bey;

“Laik Türk Cumhuriyeti devlet teşkilatında din işleri riyaseti gibi resmi bir teşekkülün vücuduna ihtiyaç var mıdır?” sorusunda Ortaçağlardaki devlete üstünlük kuran din nüfuzunun yerini artık dini hislerin hareketini kontrol altında tutmaya muktedir devletlerin aldığı belirtilmiş ve “... Vatandaşlar üzerinde menfi bir tesir bırakmamak için karışılmaması lazım görünen bu işin devletin nazır ve nazım olmakta devamını bekleyebiliriz” şeklinde konuşmuştur.

Gazetenin 9 Nisan sayısında eski İzmir vekili Enver Bey’in eşi Fahire Beşe Hanım *“Ben laikliği demokrasinin ayrılmaz bir şartı sayarım. İdeal bir laiklik için hudut tanımam.”⁹¹* şeklinde yer almıştı. Fahire Beşe hanım *“İnkılapçı Türk münevveri nazarında laiklik nedir?”* sorusunu;

“Mana ve şümülü yanlış ve yerinde olmayan telakkilere uğrayan kelimelerden biri de laikliktir. Birçoklarının dinsizlik manasında aldığı laiklik din ve dünya işlerini birbirinden ayırmak ve bu suretle herhangi bir dinin resmi tahakküm ve nüfuzuna mani olmak itibarıyla vicdani inanışlara karşı çok daha saygılı ve hür bir çığırdır. Ben laikliği demokrasinin ve cumhuriyetin ayrılmaz bir şartı telakki ederim.” şeklinde yanıtlamıştı.

“Laikliğin hududu nedir, nerede başlar nereye dayanır.?” sorusuna da;

“Tam bir toleransı emreder. İdeal bir laiklik için hudut tanımam. Ancak büyük bir inkılap yapan ve henüz onun içinde yaşayan memleketimizde inkılabın yaşama hakkını ve memleketin menfaat ve düzenini ona muvakkat ve fakat çok yerinde bir hudut olarak tanırım.” yanıtını verirken;

“Laik Türkiye Cumhuriyeti devlet teşkilatından din işleri gibi resmi bir teşekkülün vücuduna ihtiyaç var mıdır?” sorusunu da;

⁹⁰ *Yeni Asır*, 4 Nisan 1933. “*Ruhiyatçı Vehip Bey Diyor ki*” Gazete Ramazan Bayramı nedeniyle birkaç gün çıkmamıştır.

⁹¹ *Yeni Asır*, 9 Nisan 1933, “*Fahire Beşe Hanım Diyor ki*” Ahmet Enver Bey, III.Dönem (1927-1931) İzmir milletvekilidir. *TBMM Albümü*, 1. Cilt. 2010, Ankara, s. 154.

“Din işlerini resmi bir çerçeve içine alan herhangi bir teşkilat laiklik mevhumu ile barışmaz. Bizde böyle bir teşkilatın vücudunu inkılabın ve umumi menfaatin korunmasına matuf bir inzibat ve emniyet tedbiri olarak kabul ederim.” şeklinde yanıtlamıştı.

Sırada Karşıyaka Sağır ve Dilsizler Mektebi Müdürü Dr. Necati Kemal Bey vardı. Manşet *“Bugünün dini ilim, mezhebi tekniktir. İddiacı ve mefkureci bir rejim içinde başıboş bir ibadet ve itikat sersertisi olamaz.”*⁹² şeklindeydi.

Necati Kemal Bey, dinin kaynağı ve psikolojisi itibarıyla bilimin konusu olması gerektiğini belirtir ve dini kuruluşların toplumsal ve adli kuruluşlarla birlikte bilim ve teknik gelişme karşısında geri kaldığını da ekledikten sonra;

“Hakikatte ilim ile dinin hiçbir münasebeti yoktur.... Tayyarenin, radyonun, şuanın önünde papas elbisesi, kilise çanı, korkunç bir tiyatro dekoru kadar garip görünmektedir. Bugünün dini ilim, mezhebi tekniktir. Sistem, plan, program altında erişilmeyecek hakikat ve saadet yoktur. Bugünün ulum-u diniyesi ulum-u tabiiyedir.”

Göz Doktoru Rifat Bey ise 11 Nisan tarihli *“Dini devletin bünyesinden uzaklaştıran inkılabı korumak, Türk münevverinin vazifesidir.”*⁹³ Manşetiyle verilen sayıda “Din bir takım ahlaki kaidelerin hülasasıdır. İnsanlara iyiliği, fenalıktan çekinmeyi telkin eder. Fennin, örf ve adetin menettiğini, din de menetmiştir. Diyanet işleri Riyasetinin teşkilinden maksat milletin dini hususatını tedvir edenleri murakabedir. Henüz aramızda dini hissiyatı suistimale meyyal unsur mevcut olduğu için, bu murakabenin bir müddet daha devamına lüzum-u kati vardır. Camilerin masrafı devlet bütçesine bir yük teşkil etmez. Çünkü evkafın varidatı bu masrafı karşılamaya kifayet edecek derecededir. Din işleri üzerinde devlet murakabesine lüzum kalmadığı gün, hükümetin hususi bir teşkilat vücuda getirerek bu işlerin tedvirini evkaf varidatıyla birlikte cemaate terk edeceği tabidir “. şeklinde konuşmuştu.

Bir sonraki konuk önemli bir kişiydi. Uzun yıllar gazetecilik, çevirmenlik, edebiyat öğretmenliği yapan eski mebuslardan Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi’nden Muhittin (Birgen) Bey⁹⁴ *“Laiklik bizzat hürriyettir. Laiklik hürriyetle başlar. Hürriyet olmayan yerde laiklik olmaz.”*⁹⁵ manşetiyle gazetede bu konudaki görüşlerini paylaşmıştı.

Muhittin Bey, Laikliği *“Lakliğin umumi tarifi, din ile devlet işlerinin ayrılması ve tarihin tekamül seyri içinde dini bir velayet nüfuzu altında bulunmuş olan dünya işlerinin bu nüfuzdan kurtarılması şeklinde yapılmak mutattır.*

Laiklik yani Fransa İhtilali’nin son çıkardığı ve en geç hallettiği meselelerden biri olan bu mevhum, umumiyetle yukarıda verilen cevapla tarif edilir. Bunun Türkçe Fransızca veya İngilizce, bir anlaşılması şekli olmamak lazım gelir. Laiklik tarihin doğurduğu bu mevhum her millet ve her içtimai sınıf için aynı mana ve mahiyette olması lazım gelen bir mevhumdur. Eğer bu sualinizden maksat laikliğin bizim memleketteki anlaşılma tarzı ise, ve inkılapçı Türk münevverinin bunu nasıl anladığını sormak istiyorsanız buna şu cevabı vermemiz mümkündür. İnkılapçı Türk münevveri kimdir? Nasıl bir içtimai sınıf veyahut bir

92 Yeni Asır, 10 Nisan 1933, “Dr Necati Kemal Bey Diyor ki”

93 Yeni Asır, 11 Nisan 1933, “Dr. Rifat Ahmet Bey Diyor ki”

94 Muhittin (Birgen) Bey, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen yazar ve fikir adamlarındandır. İttihat Terakki’nin sol kanadı içinde yer almış, 1914-18 ve 1939-41 dönemlerinde de vekillik yapmıştır. Zeki Arıkan, “Muhittin Birgen, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele” *Atatürk Yolu Dergisi*, 5 (20), 1997, s.366.

95 Yeni Asır, 12 Nisan 1933. “Muhittin Bey Diyor ki”.

zümredir? Bu suallerin manalarını tespit etmeksizin sizin sualinize cevap vermeye imkan yoktur. Anket neşriyatınız sırasında gözüme pek sık çarpan bir şey var ki bu nokta-ı nazarda zihnimi işgalden hali kalmamıştır. Gençlik.

Alelumum görüyorum ki laiklik gençliğe izafe edilmektedir. Şu halde inkılapçı Türk münevveri de bu gençlik olmak lazım gelir. Ben memleketteki inkılabı gençlerin değil ihtiyarların değilse bile hiç olmazsa orta yaşlıların yaptığına kaniim. İnkılap yapılmadan evvel hazırlanır, hazırlanmak için gençler lazımdır. Seneler insanlara yaş getirir. Cemiyetler (için) en fena şey şuuruz inkılaplardır. Henüz teşekkül halinde bulunan bir suur zümresine inkılapçılık hasretmek biz yaşlıları fazla ihmal etmek demektir. Eğer Türk münevveri denilen zümre bu gençlikse laikliği başka türlü anlar. Yok bunların hocaları olan orta yaşlılarsa zannedersem onlar da başka türlü anlar. Binaenaleyh bu sualinize kısa cevap vermek imkansız, çünkü mevzuun hududu genişlemeye müsaittir.” şeklinde belirtmişti.

“Laikliğin hududu nedir?” sorusunu da;

“Laiklik mücerret bir mevhum olmak itibarıyla ayrı bir hudud ve şumule sahiptir. Fransız ihtilalinin doğurduğu siyasi bir hareket olmak itibarıyla da ayrı bir hudud ve şumule sahiptir.

Bence birinci nokta-ı nazardan laiklik bizzat hürriyettir. Laiklik hürriyetle başlar, hürriyetin olduğu yerde yaşar ve hürriyetin olmadığı yerde laiklik olmaz. Faraza Allah için bir timsal yapıp sokaklarda dolaştıran ve bunu yetişen mektep çocuklarına taşıttıran Bolşevik Rusya’da devlet eski dinden ayrılmıştır. Ve binaenaleyh layık olmak lazım gelir. Hâlbuki Rusya’da devlet yeni bir dinin hakimiyeti altındadır. Orada da mümin ve kafir vardır. Komünist fırkasına mensup olanlar mümin, onun haricindekiler kâfirdirler. Ve bugünkü Rusya’da müminler için ayrı hukuk vardır. Binaenaleyh o memleket için laiklik mevzubahis değildir. Yine faraza bizim memlekette Rus komünist edebiyatının tesiri altında bulunan ve sizin tabirinizle münevver Türk inkılabcısı olan az veya çok yaşlı bazı gençler vardır ki hürriyeti Fransız İhtilali’nden arta kalmış bir bidat ve aynı zamanda bir vahime addederler. Ve bunu ilandan da çekinmezler. Bunların layikliği anlayabileceklerine kani değilim. Yine faraza Ruhban sınıfının kuvvetli organize olmadığı memleketlerde Almanya, İngiltere gibi.. layiklik bir mücadele mevzuu olmamıştır. Bu demektir ki layikliğin mebbe ve müntehası da mevzubahis olan içtimai muhitin hususi tarih şartlarına tabiidir. Tekrar edeyim, layiklik içtimai bir mevhum olmak noktasından ancak, hürriyetin hududiyle tahdit edilir. Nerede en geniş fikir ve fiil hürriyeti varsa laiklik en kuvvetli hakimiyetle ancak orada göze çarpar. Temenni edelim ki Türkiye bu hürriyetin en yüksek derecesine gelecek nesiller nefhedecek bir layiklik kuvveti gösterebilir.” yanıtlanmıştı.

Muhittin Bey “Laik Türkiye cumhuriyetinin resmi teşkilatı arasında Din işleri riyaseti gibi bir teşekküle ihtiyaç var mıdır?” sorusunda da şu şekilde yanıt vermişti;

“Vardır sebebini söyleyeyim. Devlet umumi hizmetlerin her nevinin ifası vazifesini üzerine almış bir teşekküldür fertlerde maddi ihtiyaçların yanında manevi ihtiyaçlar da vardır. Ve bir din sahibi olmak her fert için manevi bir ihtiyaçtır. Bu din bazen kitabi olur bazen büsbütün serbest ve nevi onu taşıyan ferdin akidesi şekline münhasır olacak derecede geniş mahiyet yer alabilir.

Devletin vazifesi herkesin itikat hürriyetini temin etmek olduğuna göre işte bu itikat hürriyetinin temin hizmetinin ifası için merkezi bir teşkilat bulunması elbette faydeli olur. Fakat bu idare veya teşkilat eğer dinlerden birinin diğerlerine tercihan himaye veya

müdafası maksadı ile teşekkül etmiş olursa o zaman bunun laiklik mefhumuna muhalif bir teşekkül olmadığını kabil etmek de bir zarurettir.”

13 Nisan’da gazetede Kız Lisesi Müdürü Haydar Bey “*Layiklik inkılap programımızın temelidir. Cennete yahut cehenneme gidecek yolların kapılarını artık kapamak lazımdır.*”⁹⁶ manşetiyle üç soruya da bir bütün içerisinde yanıt vermişti;

“Şüphe edilemez ki büyük dahinin milletine bir hayat programı olarak hediye ettiği inkılap programının en mühim maddelerinden birini de layiklik teşkil eder. Türkün Türk tarihinin çok sevimli büyük evladı asil milletimizin birçok sebeplerin inzımanı ile karanlık bir hayat yaşadığını görmüş, ona layık olduğu mevkii vermek vazifesini deruhte etmişti. Gazi düşmanların anavatana hücumlarını kendi milletini içinde mikrop gibi onu yiyen onu zayıflatan amilleri görüyordu. Harici düşmanları mağlup etmek zarureti gelince büyük gazi derhal programın tatbik etti. Milletimize can hayat bahşeden layik cumhuriyet Türkiyesi rejimini kurdu. Biliyordu ki milliyetler ancak cumhuriyet sayesinde uyanırlar. Uyanık milletler de muvaffakiyetle yürürler. Ve bu suretle de Türk Rönesansına kavuşur. Cumhuriyet ilan edilince onun icabatına tevessül bir borç olurdu. Cumhuriyet fazilettir. Faziletler insanlardan mürekkep milletlerdir ki cumhuriyeti yaşatabilirler. Şu halde birinci esas, milleti fazıl kılmaktan ibarettir. Eski göreneklerden büsbütün ayrı bir program yapıldı. Münevver bir Türk kitleyi hazırlamak için hemen teşebüsata girildi. Milleti münevver kılmaktan mahrum bırakan amiller aranıldı. Birer birer bulunarak bunların izalesi çareleri düşünüldü. Yapılan işler çoktur. Meydandadır. Cumhuriyete cumhuriyet nesline hayat vermek için batıl fikirleri propaganda eden müesseseleri de yıkmak lazımdır. Müstebit hükümdarların kurdukları bu dini müesseseler asırlarca milletin başına bela olmuşlardı. Bu müesseseler tekkeler medreseler gibi dini alet ittihaz ederek yürüyen müesseselerdir ki müstebit idareler için lazım, cumhuriyetler için muzırdırlar.

Çünkü müstebit idareler milletin cehaletinden ve korku telkini suretiyle muti insanlar yetiştiren bu müesseselerden istifade ediyorlardı. Cumhuriyetin ise münevver bir kitleye ihtiyacı vardı. Keza bir hamlede bu mahsurn görüldü ve kaldırıldı. Şimdi artık kadın ve erkek aynı hukuk dahilinde cumhuriyetin büyük feyizlerinden istifade ediyorlar. Türkiye cumhuriyeti layikliği inkılap programının temeli olarak kabul eder. Münevver Türk genci de layikliği rejimin ruhu olarak bilir ve ister ki Türk attığı bütün adımlarda daima muvaffak olsun. Önüne engel olan batıl fikirler onu yolundan alıkoymasın. Asil milletin eski şerefli mazesini yeniden yaşatan layiklik, Türkün fazilet sahibi münevver bir kitle haline gelmesini temin eder. Bütün millet layik bir terbiye alarak batıl fikirleri düşünceleri üzerinden attıktan sonra artık hükümetçe dünya işleri ahiret işleri gibi işler mevzubahis olmayacaktır.

Asrımız dünya asrıdır. Orta zamanlarda değiliz. Müstebit idarelerle işimiz yoktur. Büyük Gazi bize medeniyete bu yoldan gidilir diye yol göstermiştir. Bu yol refah içinde yükselme yoludur. İnsaniyet yoludur. Cennete veyahut cehenneme gidecek yolların kapılarını artık kapamak lazımdır. Bilmem bu ahiret yolunu göstermek için hala çalışan müesseselere ihtiyaç var mıdır?”

Anketin son konuyu Müftüoğlu M. Rüştü Bey idi. Gazete başlığı “*Layiklik yeni bir terbiye, içtimai bir inkılap yaratan hareketin kendisidir. Layisizim ve Kemalizm arasında bir muahede: Yeni Ülkü.*”⁹⁷ olarak vermişti. Rüştü Bey, “*Layiklik nedir?*” sorusunu;

96 *Yeni Asır*, 13 Nisan 1933, “*Haydar Bey Diyor ki*”.

97 *Yeni Asır*, 14 Nisan 1933 “*Müftüoğlu M. Rüştü Bey Diyor ki*”.

“Layiklik devlet işlerinin dini nüfuz ve tesirlerden uzak tutulması devlet bünyesinden onun uzaklaştırılması en kısa tabirde din ve devletin birbirinden ayrılmasıdır. Bu basit tarife göre de hayati zaruretlerin bir ifadesi olduğu anlaşılan layiklik Türk milli varlığında büyük yarınlar müjdeleyen yeni bir terbiye içtimai bir inkılap yaratan hareketin kendisidir. Fakat bu en mühim meselenin bizde hala anlaşılmamış kalan bir noktası üzerine fırsat düştükçe biraz ışık serpmek için hemen kaydetmek lazımdır ki layiklik birçoklarının zannettikleri gibi ferdin hayatında dinden tecerrüt değildir. Bilakis şahıslar için tam bir vicdan hürriyetinin en kuvvetli müeyyidesidir.

Türk milleti asırlarca dinin nüfuz ve tesirleri altında bırakılarak inkişaf ve yükselme yollarını kapalı bulmuştu. İzahı müşkil bir taassup zihniyeti ile içtimai bünyemiz adeta bir felce uğratılmıştı. Düne kadar biricik medeni kanunumuz mevkiinde bulunan mecellenin birçok maddeleri vardır ki artık içinde yaşadığımız 20 asrın icaplarına ihtiyaçlarına cevap veremediği için tatbik değil tasavvur edilmesi bile milli varlığımıza karşı işlenecek en büyük bir günah ve cinayet olmuştu. Bu vaziyet karşısında dini devlet teşkilatından milli ve medeni devlet teşkilatına geçmek hayati bir zaruret halini almıştı.

İşte bu geçişle önümüzde perdeleri açılmaya başlayan büyük yarının ne sağlam temellere dayandığını gösteren inkılabımızın bir ana şartı tahakkuk etmiş oldu.” diye yanıtlamıştı.

Bir diğer soru olan “İnkılapçı Türk münevveri nazarında layiklik nasıl anlaşılmalıdır.” Sorusunu da;

“Bence bugün inkılapçı Türk münevveri nazarında layikliğin ifadesi Kemalizm’dir. Avrupalılarca menus bir tabir haline giren yeni bir sistem ifade eden bu kelime bütün vatandaşlar tarafından vüzu ve sarahatle anlaşılmalıdır. Kemalizm kelimesinin ifade ettiği mana bir şahsa veya bir hizbe alem olmaktan çok daha şumüllü daha geniş bir mahiyet arz ediyor. Kemalizm siyasi ve içtimai varlığımızda ümit ve hayat kaynağı olan bir sistemdir. Biz yalnız cumhuriyet prensiplerine uymakla kalmıyor, Kemalizm ve onun ifade ettiği terakki ve hayat rejimine bağlı bulunuyoruz. Zira Türk cumhuriyetinin Türk varlığının oradan doğduğuna inanıyoruz. Şu son seneler içinde Türkiye’de vuku bulan askeri, siyasi, içtimai mucizelerin sırrını Kemalizm’de buluyoruz. Bu tabirin iştikak ettiği namın ulu ve şanlı sahibini yalnız bir büyük şef değil, milli ve vatani her safhada bir mürşit ve rehber telakki ediyoruz. Bunun içindir ki inkılapçı Türk gençliği nazarında layiklik bence Kemalizm’den ve onun bize verdiği ülküden ibarettir.” şeklinde yanıtlamıştı.

Rüştü Bey, “Layikliğin hududu nedir?” sorusuna;

“Yukarıdan beri mana ve şumulünü izaha çalıştığım Kemalizm’in en bariz vasıflarından biri de hiç durmaksızın mütemadiyen tekamül halinde bulunması değil midir? Layiklik hareketinde dini dünyadan ayırmakla başlayan ve cemiyet hayatında yalnız ilmi hakim kılmak isteyen Kemalizm’in önümüzde açtığı yükselme ufku hudutsuzdur.” yanıtını verirken son soru olan;

“Din işleri riyaseti?” konusunda da;

“Layik bir idarede din ve devlet arasında temas noktaları kalmamak lazım geldiğine göre böyle bir resmi teşekkülün vücuduna prensip itibarıyla lüzum ve ihtiyaç yoktur. Din teşkilatının kanunların murakabesi altında devletin bünyesinden hariç tutulması lazım geldiğine kaniim. Mahaza layiklik mevhumu ile uyuşmaz gibi görünen bugünkü vaziyetin

devamını zaruri kılan sebeplerin yavaş yavaş tamamen ortadan kalkacağını kuvvetle ümit edebiliriz.” demişti.

Sonuç

Türkiye’de Laiklik kavramı ve bunun ışığında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın konumu özellikle son yıllarda daha sistemli olarak tartışılmaya başlanmıştı. Bu bağlamda tartışmaların yeni olmadığı 1933 yılında İzmir’de Yeni Asır gazetesinin yapmış olduğu laiklik anketi ile aydınlar tarafından da tartışıldığı görülüyor. Sonuç kısmında da biz konuya ilişkin yorum ve önerilerimizi vermek istiyoruz.

Anketin başladığı dönem önemliydi. Zira bu dönem, SCF girişiminin, halk arasında siyasi çatışmanın, Menemen İsyanı sonrası eğitime önem verilip orta ve lise öğretime ders kitabı olarak okutulan “Medeni Bilgiler” ile gençlere demokrasi ve özgürlüğün anlatıldığı, dinde aydınlanmayı sağlamak için Türkçe ibadetin başladığı dönemlerdi. Yeni Asır’ın anketinde sorulan sorular, laikliğin anlamı ve özellikle de Diyanet işlerinin laiklikte yerinin olup olmadığıydı. Anket 22 Mart tarihinde başlamış ve 14 Nisan’da bitmişti. 18 kişi ile görüşülmüştü. Görüşülenler içinde en tanınmış kişi, daha önce Adalet Bakanlığı yapan ve Medeni Kanun’un hazırlanmasında büyük katkısı olan Mahmut Esat (Bozkurt) ile II.Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde vekillik de yapan Muhittin (Birgen) Bey ve önemli bir düşünür ve pedagoğ olan Mustafa Rahmi (Balaban) idi.

Bu tartışmalar ışığında, Laikliği herkes net olarak tanımlamıştı ama birkaç gün sonra yeni eklenen “Laiklik nasıl anlaşılmalıdır” sorusu laikliğin yanlış anlaşıldığının görülmesi nedeniyle sorulara bunun da eklenmesi gerektiğini hissettiriyordu. Yanıtlarda da nerdeyse tüm aydınlar laikliğin *tam bir vicdan hürriyeti şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemişlerdi*. Felsefeci olan Vedide Kemal’in *“laikliği dinsizlik olarak anlayan nefret eden olduğu kadar dini tahkir edenin de olduğunu bunların laiklikle ilgisinin olmadığını”* söylemesi ve Vehip Bey’in de *“Laik insan da dinsiz kalması icap eden bir insan değil, etrafındakilerin dini hislerine vicdani kanatlerine müdahale etmeyen, muhitindekilerin vicdan hürriyetini taassupla karşılamayan insandır.”* cümleleri de bu anlamda önemliydi.

Ankette tartışılan en önemli konu da devlete bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın laiklikte olup olmadığıydı. Baro Reisi Mustafa Nuri Bey, *“Türkiye Cumhuriyeti teşkilatında Diyanet işleri başkanlığının olmasına aklının ermediğini”*, Behzat Arif Bey de *“bunun laiklik ile uygun düşmediği noktasında herkesin müttefik olduğunu”* söyleyerek açıkça karşı olduklarını belirtmişlerdi. Buna rağmen çoğunluk ise Diyanet işlerinin şu an gerekli olduğunu belirtip, ileride kalkacağı umudunda olduklarını da eklemişlerdi.

Örneğin Mustafa Rahmi Bey, aslında bu kuruma gerek olmadığını ama şu an idari olarak gerekli olduğunu savunmuştu. Hatipoğlu Esat ise Diyanet İşlerinin maziden geldiği için devlette bulunduğunu ve geçici olduğunu, ileride belediyelere özel bütçe ile devredilebileceğini söylemişti. Mahmut Esat (Bozkurt) da diyanet işlerinin yavaş yavaş devlet bütçesinden ayrılıp özel gelirle idare edilmesini önermişti. Rüştü Bey de, *“böyle bir resmi teşekkülün vücuduna prensip itibarıyla lüzum ve ihtiyaç yoktur, devletin bünyesinden hariç tutulması lazım geldiğine inanıyorum”* demesine karşılık o da laikliğe aykırı olan o günkü vaziyetin devamını zaruri kılan sebeplerin yavaş yavaş tamamen ortadan kalkacağını kuvvetle ümit ettiğini söylemişti. Asım İsmet Bey de, ilmi esaslar, toplum hayatına hakim olursa zaten Diyanet İşlerinin kendiliğinden ortadan kalkacağını söylemişti. Aynı şekilde, Refet Sadettin Bey de Diyanetin cemiyet üstünde dini bir otoriteyi temsil etmediğini ve din işlerini organize ettiği için de yararlı olduğunu belirtmesine

rağmen o da ileride cumhuriyetin mabetlerin idaresini cemaatlerden oluşacak mahalli idarelere bırakabileceğini söylemişti.

Bazıları da bu kurumun o gün için sorun olmadığını savunmuştu. Muhittin (Birgen) Bey, Diyanet İşlerini savunmuş ve devletin genel hizmetlerin her türünü yerine getirmekle görevli olduğu için, herkesin inanç özgürlüğünü sağlama amacıyla merkezi bir teşkilat bulunmasını yararlı görmüştü. Fahire Beşe Hanım da Diyanet İşlerinin varlığını, devrimin ve halkın çıkarının korunmasına yönelik bir inzibat ve emniyet tedbiri olarak görmüştü. Ali Ağah Bey, başlangıçta laik devlette dini kurumların olmasını kabul etmemesine rağmen “geçmişteki çok acı tecrübelerden dolayı” müstakil olmasından yana olmadığını uzun yıllar devletin kontrolünde kalması taraftarı olduğunu söylemişti

Makalede incelediğimiz geçişten günümüze laiklik kavramının dünyada ve bizde gelişimi sürecinde görülen en önemli nokta bu kavramın batıda ve bizde farklı süreçlerden geçtiği ve bu nedenle de farklılıklar taşıdığıdır. Zira batıda devlet ile dinin ortak gittiği dönem çok önceden sonlanıp artık bir mücadeleye girişip laikliği oluştururken, bizde ise devlet ile dinin ortaklığı Cumhuriyete kadar sürmüştü. O kadar ki 1789 Fransız Devrimi sonrası batıda laikliğin tartışıldığı yıllarda, Osmanlı’da bir Veziriazamın Rasathane’yi din dışı işlerle uğraştığı için kapattığı da bilinmektedir.

Laikliğin iddia edildiği gibi dinsizlik olmadığını ve dine düşmanlıkla eş olmadığını düşünüyorum. Ama belki daha sade olarak söylenmesi gerekirse “sadece teokratik bir devlet istememektir”. Kendini dindar hissetse bile bir kişinin “bir din devleti istememesi” de mümkündür. Laiklik kavramının hem batıda hem de Türkiye’de gelişimini gördükten sonra laikliğin aslında “dinin insan üzerinde sömürü aracı olarak kullanılmasını ve insanlar arasında din, mezhep ve cemaat ayrımının yapılmasını önlediği” ortadadır..

Osmanlı devletinde Tanzimat ile başlayan laiklik sürecinde özellikle hukukun laikleşmesi de dışarıdan daha evrensel bazı hukuk kurumları ve kurallarının alınışı ile başlamış ve bu sayede yavaş yavaş dini hukuktan ayrılma yolu izlenmişti.

II. Meşrutiyet döneminde de aslında İttihatçıların yapmak istediği belki de biraz gerçekleştirdiği önemli gelişmeler, Cumhuriyette tam olarak uygulanmıştı. Cumhuriyet belki biraz daha cesurdu ve önünde lider olarak da ülkeyi kurtarmış “münci” Mustafa Kemal Atatürk vardı. Ancak burada Mustafa Kemal’in başarısının ne kadar büyük, işinin ne kadar zor olduğunu; Zabıt Ceridelerinden de gördüğümüz gibi karşısında “fetvayı kendi oyundan üstün görenlerin” olmasından çok daha iyi anlıyoruz.

Son noktada Laikliğin hoşgörü ile de karıştırılmaması gereklidir. Zira hoşgörü, tolerans kelimesinden türediği için göz yummak anlamındadır ve hiçbir zaman yasal bir hak olması gereken “din özgürlüğü” değil, sadece devletin tepeden verdiği bir “tavizdir, göz yummadır.” Laiklik çok basit anlamda din ve devlet işlerinin ayrıştırılmasıdır ama hiçbir zaman sadece “devletin tüm inanç gruplarına, inançlarını yaşama hususunda eşit mesafede olması” demek değildir. Bu, sadece laikliğini sonuçlarından biridir.

Cumhuriyet döneminde Laiklik “devletin eğitimde, yasalarında ve bünyesindeki her kurumunda dini kullanarak sömürü yapmasının ve dini kullanarak birilerinin rant elde etmesinin ve hatta gerçekten dine inanan insanların bile baskıcı ve zulmeden din simsarlarından baskı görmesinin önlenmesi” olarak algılanmıştı. Bunu da bu ankete katılan Mahmut Esat’ın “Laiklik dini bir geçim vasıtası olmaktan kurtarıyor onu vicdanlara mal ediyor.” cümlesi de çok açık gösteriyordu.

Görüldüğü gibi, birçok aydın aslında Diyanet işlerinin “laik” bir devlette olmaması gerektiğinin farkındaydı, ancak devletin din tarafından sarmalandığı eski dönemin getirdiği kaygılar nedeniyle de varlığının devamını düşünmüştü. Bugün de dini grupların devleti ele geçirme çabalarının ortadan kalkması ile laikliğin tam olarak uygulanacağı da düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

Gazete ve Resmi Yayınlar

Yeni Asır.

CHF 1927 Nizamnamesi, (1927), Ankara, TBMM Matbaası.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, (1931), Devlet Matbaası, İstanbul.

CHP 15.Yıl Kitabı, (TY).

CHP 1935.Parti Programı, (TY)Ulus Matbaası.

TBMM Albümü, (2010), Cilt 1, Ankara.

TBMM Albümü, (2010), Cilt 2, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi,

Eserler

Akın, Mahmut Hakkı, (2012),“Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet; Serbest Cumhuriyet Fırkası” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt.7, Sayı 2.

Aksoy, Muammer, (1989), *Laikliğe Çağrı*, Gündoğan yayınları, Ankara.

Arıkan, Zeki, (1997) “Muhittin Birgen, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele” *Atatürk Yolu Dergisi*, 5 (20).

Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt: 16, 17, 20, 23, 25, Ankara, 2005.

Aybars, Ergün, (2014), *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul.

Aydın, Mehmet Akif, (2005), *Türk Hukuk Tarihi*, Ufuk Yayınları, İstanbul.

Aytepe, Oğuz, (2002), “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları” *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı.29-30

Bauberot, Jean, (2008), *Dünyada Laiklik*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Berkes, Niyazi, (1984), *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yay., İstanbul.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca, Türkçe Sözlük*.

Ertan, Temuçin F. (2007),“Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik” *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 39.

Gürsoy, Kenan, (2003), “Laiklik”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 27.

Hafızoğulları, Zeki, (1998), *Laiklik*, ATAM yayınları, AYM Atatürk Kültür Merkezi yayınları, Ankara,

Kanadoğlu, Korkut, (2013), “Laiklik ve Din Özgürlüğü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.109.

Kaynar, Reşat, (1998), *Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar*, ATAM Yayınları, Ankara.

Kili, Suna – Gözübüyük, Şeref, (2000), *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Küçükcan Talip, (2003), “Laiklik”, *İslam Ansiklopedisi*, Yıl:, cilt: 27.

Mumcu, Ahmet, (1985), “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2.

Okyar, Osman - Seyitdanlıoğlu, Mehmet, (2017), Atatürk, Okyar ve Çok Partili Hayat, İş Bankası yayınları, İstanbul.

Özdemir, Hikmet, (2007), Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, Remzi Yay, İstanbul.

Özkul, Fatih, (2014), "Anayasalarımızda Laiklik İlkesi" Ankara Barosu Dergisi, sayı 4.

Öztaş, Fatih, (2010), Siyasi Partilerin TBMM Tutanakları Bağlamında Laiklik Tartışmaları, Yayınlanmamış YL tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Serap, Tabak, (2002), "Serbest Cumhuriyet Fırkası", Türkler Ansiklopedisi, (Ed: Hasan Celal Güzel), Cilt:16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tunçay, Mete, (2005), Eleştirel Tarih Yazıları, Liberte Yayınları, Ankara.

Uyar, Hakkı, (1991), "Serbes Cumhuriyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, sayı 95,

Vatandaş için Medeni Bilgiler, (1930), Milliyet Matbaası, İstanbul, 1930.

Ekler

Yeni Anketimiz
Lâyiklik Nedir ?

Garbi Anadolu muhitinde ilmi ve içtimai anketlerimize gösterilen büyük alakayı göz önüne alan gazetemiz, bir kaç güne kadar inkılâpçı gençliği çok yakından alakadar eden bir mevzu üzerinde yeni ve büyük bir ankete başlayacaktır.

Araştırma mevzuu şudur :
1 — **Inkılâpçı Türk münevveri nazarında Lâyiklik "Laicite", ne suretle anlaşılmalıdır.**
2 — **Inkılâbımızın ana hatlarından birini ve belki en mühimmini teşkil eden lâyikliğin hududu ve şamilü nedir.**

Lâyikliği benimseyen, onu kendine bir ülkü yapan Türk gençliği inkılâbın bu canlı ve feyizli hamlesinden neler anlamalıdır ?

İşte kısa bir çerçeve içinde hülâsa ettiğimiz mevzu budur. En derin düşüncelere, en temiz ve heyecanlı bir inkılâpçı gözüle geniş hayat ufaklarına varan bu mevzu henüz mütefekkirlerimiz arasında işlenmemiştir. Gazetemiz bu anketin kadrosu içinde bu temiz ve asil inkılâp heyecanını yaşatacağıdır.

Enerjileri, ileri götüş hamlelerini, Türke medeni insanlık âleminde hakkı olan şeref yerini teminliyen her hareketi boğmak veya geri bırakmak için arastıra sırtıkan çehresini gösteren kara kuvvete karşı inkılâp cephesinde birleşen gençliğin başlıca istinatgâhi lâyiklik olduğuna göre, anketimizin ne kadar mevsiminde olduğu kolaylıkla anlaşılır. Bir kaç güne kadar mütefekkirlerimizi fikirlerini basmağa başlayacağız.

YENIASIR- 17 Mart 1933

Büyük Anketimiz:
Lâyiklik Nedir ?

Baro Reisi M. Nuri B. Diyor Ki :
'Bütün Dünyaya Mürebbilik Yapacağız. Acele Etmeyiniz...'

Lâyiklik Nereye Mi Dayanmalıdır Çankayaya.. Çankayaya Efendim...

Mustafa Nuri B.

Gazetemiz, bugün yeni ankete başlıyor. Bu anket, ne kadar acı olursa olsun, itiraz etmeyiz ki mütefekkirlerimizin bugüne kadar hiç işlemek zahmetine kalkanmadıkları geniş bir mevzua dayanıyor. Türke müstakil bir vatan kızandıran, Türke Osmanlı halitası içinde bir hayal olan varlığını veren, hâlâ da o varlığını zengin hars kaynaklarından bol bol faydalanmamızı temin edecek tarih, dil seferberliklerini muvaffakiyetle idare eden büyük Gazi inkılâbımıza bugünkü lâyik çehresini verdiği gün bütün yükselme imkânlarına kapıları açmış, Türklüğü tükenez bir enerji, bir kudret kaynağına erişmiştir.

Dikkat edilirse görülür ki, inkılâbımızın bütün eserleri lâyiklikten doğmuştur. Osmanlı saltanatında herşeyin başı da sonu da dine dayanırdı. Devlet mekanizmasına din hükümdü. Milletten terbiyesi din bir terbiye idi. Başka türlü de olamazdı. O rejimin kuvveti milletten hayatıyetini söndürmekte, Millette göz açtırmamakta idi. Lâyik Türk Cumhuriyeti durgunluk, hareketsizlik, uyumsuzluk âleminden harekete, uyanıklığa, hayata bir sıçrayıştı. İşte bunun içindir ki bu lâyikliği, bilhassa Türk milleti için enerji yaratan ve doğutan bir selaleyne benzetebiliriz. Onun kudreti hiç tükennemeyecektir.

Baro reisi Avukat Mustafa Nuri beyi Çatal Kaya hanındaki yazıhanesinde ziyaret ediyorum. Muhterem avukatın etrafını bir çok meslektaşları almış konuşuyorlar. Meşgul buldukları müddet zarfında bir çay almama rica ettiler. Yirmi dakika sonra karşı karşıya geldik.

Ziyaretimin sebebiyi anlattım. «Ciltler dolduracak geniş bir mevzu dediler. Sonra bu koca mevzuu birkaç saatte üçüncü şahıfede —

YENIASIR- 22 Mart 1933

Büyük Anketimiz ;
Lâyetiklik Nedir ?

Mahmut Esat B. Diyor Ki :

« **Lâyetiklik Dini Bir Geçim Vasıtası Olmaktan, Kurtarıyor, Onu Vicdanlara Mal Ediyor** »

“Tahtların, En Temizi, En Eldeğmezli Ve Devrilmezi Vicdandır”

“Bence Bağıın Dahl Halli Lâyetikçiler Bir Çi- het Vardır. Diyanet İşle- rinin Yavaş Yavaş Dev- let Bütçesinden Ayrılması, Yalnız Devletin Yüksek Nezareti Altında, Fakat Hususî Varıdatta, Meselâ Kanunı Meseleliğe Uygun Tesisatta İdare Edilmesi İyice Eder. ”

İzmir Meb’usa ve sabık Ad- lıye Vekili Mahmut Esat beye- fendi, Gazetemizde açtığımız bü- yük Ankete aşağıdaki cevapları vermek lütfünde bulunmuştur :

Türk Münevveri Nazarı- da Lâyetiklik Nedir ?

Fikirlerimizi sorarak lütfünde bulunuyoruz. Bu büyük ve ciddi ün- öhüm mesele karşısında düşünmeli- ğim ufak tefek şeyler şunlardır :

Ben, Lâyetiklikten; devletle, din işle- rinin mutlak surette ayrılmasını anlıyorum. Lâyetiklikte devlet, din işle- rine ve bilhassa din, devlet ve dünya işle- rine karışmaz. Yalnız devletin, din- ler üzerinde umumî nezaret, umumî kontrol hakkı vardır. Devletin bu işle- rinin nizamına, adabına mühalif olmamasını temine matuftur.

Din, devlet işle- rine karışmaz de- mek, devlet, dinin prensiplerine ayak — Sonu 3 üneü Sahifede —

YENIASIR- 22 Mart 1933

Büyük Anketimiz ;
Lâyetiklik Nedir ?

Kooperatifçi Muhittin B. Diyor Ki :

« **Lâyetiklik Bizzat Hürriyettir Lâyetiklik Hürriyette Başlar. ,** »

« **Hürriyet Olmıyan Yerde Lâyetiklik Olmaz** »

Aydın İncir Müstahsleri Kooperatifinde Mu- hittin beyi ziyaret ettim. Eski bir gazeteci olan Muhittin bey bugüne kadar çıkan yazılar- da inkılâbın gençliğe izafe edilmesine içlenmiş görünüyordu. Bizce anketimize cevap veren ze- vat gençlik tabirini «Heyecanlı, zinde» bir var- lık ifadesi için kullanmışlardır. İnkılâbın sönmeyen heyecanını bütün hayatıyeti ve zindeğisile duyan her vatandaş yaş hududu olmaksızın kendini genç inkılâpçı sayabilir. Gazinin inkılâbı gençliğe emanet etmesi de onun her zaman gençliğin kıymetli hazinesi saymağa kuvvelli bir sebep daha teşkil edebilir. Çıkan yazılarda gençlik tabirinin yanlış anlaşılmasını için bu küçük tavzihe lüzum görmekteyiz.

Muhittin bey suallerimiz şu cevapları ver- dile: —Sonu 3 üneü Sahifede —

YENIASIR- 3 Nisan 1933